

Drie Generaties Grote Gezinnen

Roos Bongaerts, Emma van Ravenswaaij
V6A - K.S.G. De Breul
Zeist - 18 januari 2006

Profielwerkstuk Geschiedenis
onder begeleiding van E. Porskamp

Dankbetuiging

Dit profielwerkstuk was nooit tot stand gekomen zonder de hulp van Prisca van Dijck, voor het aandragen van het onderwerp.

Verder gaat onze dankbaarheid uit naar de Vereniging Groot Gezin en de Elfac met in het bijzonder Nell Coumans voor de ongelofelijke hulp en steun.

Naar de ouders; Bert Bongaerts, Ceciel van Deursen, Jos van Ravenswaaij en Prisca van Dijck; die ons verder hebben geholpen in het proces door het vertellen van hun verhalen.

Naar onze opa's en oma's; Koos van Deursen, Riet Hafkenschied, Henk van Ravenswaaij, An van Ravenswaaij, Wim van Dijck en Do van Dijck; voor het vertellen van verhalen over vroeger aanvullend met foto's.

Naar onze vrienden Zineb Arab, Maartje Visser en Laura van der Valk, die ons geknoemde om ons harde werken maar ons tegelijkertijd ook steunden.

Naar alle gezinnen die ons enthousiast mailden vol van verhalen en graag een steentje wilde bijdragen aan ons profielwerkstuk.

Naar de politieke partijen en het VROM voor hun respons op onze vragen.

Naar de heer Porskamp voor de begeleiding bij het tot stand komen van het profielwerkstuk en zijn enthousiasme.

Inhoudsopgave

Voorblad	
Dankbetuiging	blz. 1
Inhoudsopgave	blz. 2
Inleiding	blz. 3-4
Generatie I: 1900 - 1940	blz. 5-16
Generatie II: 1940 - 1980	blz. 17-26
Generatie III: 1980 – 2005	blz. 27-37
Conclusie	blz. 38-39
Bibliografie	blz. 40-41
Begrippenlijst	blz. 42-44
Bijlage(n) enquête, verweking enquête	blz. 45-47
Logboek	blz. 48-53

Inleiding

Grote gezinnen hebben al eeuwen lang een plaats in de Nederlandse samenleving. Soms was het aandeel van grote gezinnen in de Nederlandse samenleving groot, veel vaker klein. Een paar maanden geleden stond er een opmerkelijk artikel in de krant over het stimuleringsbeleid van de Franse overheid ten opzicht van de grote Franse gezinnen. Grote gezinnen worden daar aangemoedigd op allerlei manieren, omdat Frankrijk de waarde van deze gezinnen voor onder andere de economie hoog schat. In Nederland is zo een dergelijk beleid helemaal niet aan de orde, er is sowieso weinig te vinden over de rol van grote gezinnen in de Nederlandse samenleving. Grote gezinnen werden daarom het onderwerp van ons profielwerkstuk. We zijn via familie allebei verbonden aan grote gezinnen, of we leven erin of onze ouders of grootouders hebben erin geleefd.

Dit profielwerkstuk gaat over grote gezinnen in de Nederlandse samenleving vanaf 1900 tot 2005. Ze zijn opgedeeld in drie generaties; 1900-1940, 1940-1980 en 1980-2005; om zo duidelijk te scheppen. Wij hebben uitgezocht hoe ze leven, wat ze voor de maatschappij betekenen en wat er voor hen wordt gedaan. Zo hebben wij gezocht naar overeenkomsten tussen de verschillende periodes. Maar we hebben vooral naar de veranderingen van het grote gezin gekeken en onderzocht welke factoren hierin een aandeel hebben gehad. Onze hoofdvraag luidt daarom ook:

Hoe zijn de veranderingen in grote gezinnen in de periode 1900 – 2005 in Nederland tot stand gekomen?

Om te komen tot een antwoord op deze vraag moest worden onderzocht wanneer een gezin groot werd genoemd, waarom een gezin groot was/is en waarom mensen kozen/kiezen voor een groot gezin. Dit om er achter te komen wat mensen beweegt een taak op zich te nemen om bijvoorbeeld vier, zes of tien kinderen op te voeden en te peilen wanneer er nou echt van een groot gezin werd/wordt gesproken, dat verschilt per periode. Ook in welke groepen van de samenleving een groot gezin voorkomt is belangrijk, per periode waren er grote verschillen en dat had veelal te maken met invloeden van buitenaf. De rol van de overheid en het sociaal-economisch en sociaal-maatschappelijk belang van een groot gezin geven een beeld van hoe de maatschappij tegen de grote gezinnen aankijken en andersom, de overheid speelt hierbij een belangrijke rol omdat zij een groot gezin kunnen bevoordelen of benadelen met regels en wetten. Hoe de huisvesting eruit ziet van grote gezinnen schept een beeld van een bepaalde periode, was er welvaart of juist niet en werd er veel gedaan voor de mensen. Elke maand rondkomen is voor veel mensen een 'hot-item' maar hoe deed/doe je dat als je zes, acht of tien kinderen hebt, lukt het dan nog of is elk groot gezin eigenlijk heel arm, ook hier vind je antwoord op in dit profielwerkstuk. Als laatste wordt er aandacht besteed aan het dagelijkse leven van een groot gezin en de invulling van vakanties en vrije tijd, want vakanties en vrije tijd zijn tijden lang nooit zo vanzelfsprekend geweest als nu en het dagelijkse

leven is voor veel mensen een keiharde strijd geweest. Ook word er gekeken naar het dagelijkse leven van tegenwoordig en de vrije tijd en vakanties van nu, past dat met zijn tieners in een huisje en waarom zijn coupons voor pretparken meestal maar voor een gezin met twee kinderen? De overeenkomsten en verschillen per periode en over de gehele tijd gezien geven ze een beeld van de geschiedenis van het grote gezin. Kortom om antwoord te kunnen geven op de hoofdvragen hebben we de volgende deelvragen eerst beantwoord:

Wanneer wordt een gezin groot genoemd?

Waarom zijn gezinnen groot/ Waarom kiezen mensen voor een groot gezin?

In welke groepen van de bevolking komen grote gezinnen voor?

Welke rol speelt de overheid?

Wat is het sociaal-economisch/ sociaal-maatschappelijk belang van een groot gezin?

Hoe ziet de huisvesting eruit?

Hoe komt een groot gezin rond?

Hoe ziet het dagelijks leven er in een groot gezin uit en hoe besteden zij hun vrije tijd?

Om tot een antwoord te komen op zoveel vragen in verschillende periodes moesten vele bronnen worden gebruikt. Literatuur was één van de grote bronnen evenals het internet (honderden verschillende webpages) en de Vereniging Groot Gezin. Maar ook de kleinere bronnen zoals ouders, grootouders en reacties van gezinnen uit hele land hielpen mee aan het vinden van de antwoorden.

(Foto: Familie van Ravenswaaij rond 1935)

Generatie I

1900-1940

Wanneer wordt een gezin groot genoemd?

De gezinnen van de generatie 1900-1940 hadden gemiddeld 4.45 kinderen. Een gezin werd in deze tijd groot genoemd wanneer een gezin 6 of meer kinderen had.¹

Waarom zijn de gezinnen groot?

De gezinnen in de periode 1900-1940 worden vaak gekenmerkt door de grote kinderrijkdom. De belangrijkste factoren die tot deze grote kinderrijkdom hebben geleid zijn: de daling van de zuigelingen –en kindersterfte, langere levensduur door verbetering van de levensstandaard, lagere huwelijksleeftijd, langere huwelijksduur, het ontbreken (tot 1930) en later de afkeer van anticonceptiemiddelen en de geringere bereidheid om kinderen gedurende een lange tijd zelf te zogen. De afname van het aantal vrouwen dat hun kind gedurende een lange tijd borstvoeding gaf werd veroorzaakt door de opkomst van flesvoeding. Het gebruik van deze flesvoeding werd door vele artsen gepropageerd (goed voor het kind, minder belastend voor de moeder, modern etc). Ook de houding van de kerk ten opzichte van de gezinsgrootte werkte grote gezinnen in de hand. Dit alles leidde tot een verhoging van de vruchtbaarheid. Gezinnen van acht, tien en meer kinderen waren geen zeldzaamheid.² Het kerkelijk beleid wordt in de deelvraag *“In Welke groepen van de bevolking komen deze grote gezinnen voor?”* verder behandeld.

In welke groepen van de bevolking komen deze grote gezinnen voor?

De meest opvallende bevolkingsgroep in het onderzoek naar grote gezinnen is in deze periode de groep van de Rooms-katholieke. Terwijl er in andere groepen rond 1920 wel al sprake was van een daling van het kindertal, bleven binnen de Rooms-katholieke groep de gezinnen onveranderd groot. Binnen de andere groepen werd de uitwerking van de geboortebeperving al wel zichtbaar. Deze daling wordt ook wel de *“Eerste Transitie”* genoemd. De geboortedaling vond vooral plaats in niet-kerkelijk gezindte groepen; zo was in het Rooms-katholieke Zuiden van Nederland nog maar weinig te merken van deze daling. Hier was gedurende de 19de eeuw en begin 20ste eeuw de huwelijksvruchtbaarheid juist gestegen. Het hoge kindertal per rooms-katholiek gezin, vaak wonend in het zuiden, was het gevolg van de pronatalistische instelling (voorstanders van (zo) veel (mogelijk) kinderen per gezin) van de rooms-katholieke kerk en de emancipatiestrijd van het rooms-

---

¹ www.CBS.nl

² Peeters, Harry, *Vijf eeuwen gezinsleven*, blz 14

katholieke volksdeel. Deze strijd was een reactie op de godsdienstige en economische achterstand van de rooms-katholieken in de 17de en 18de eeuw. Het leidde tot het ontstaan van strikt rooms-katholieke “instituties die alle levensterreinen bestreken (de rooms-katholieke zuil), en waarbinnen zorgvuldig op de naleving van de leerstellingen werd toegezien.”³ Één van deze leerstellingen was veel kinderen krijgen. Op basis van het pronatalistische element in de leer werd vooral vanaf omstreeks 1900 een actieve bevolkingspolitiek gevoerd. Deze actieve bevolkingspolitiek had ook een politieke achtergrond; met de invoering van het algemeen kiesrecht in 1919 was het ook voor de rooms-katholieke politieke partij (RKSP) belangrijk om zo veel mogelijk potentiële stemmers te hebben. Gezinnen met veel kinderen werden binnen de parochies als voorbeeld gesteld. Gezinnen waar al een langere tijd geen kind was geboren kon rekenen op een bezoek van de pastoor. Deze politiek heeft de afname van het aantal kinderen uiteindelijk niet kunnen voorkomen maar heeft dit wel degelijk kunnen vertragen. Als reactie op het toenemen van het aantal rooms-katholieken bleef ook het kindertal in de protestantse kring relatief hoog. Of de protestantse kerk ook een bewuste pronatalistische politiek voerde is niet helemaal duidelijk, maar het lijkt waarschijnlijk dat men zich ook in deze kringen bewust was van de macht van een grote groep.

Als gevolg van het verschil in dalingstempo van de vruchtbaarheid tussen de belangrijkste kerkelijke en niet-kerkelijke groeperingen liepen de verschillen regionaal gezien ver uiteen. Over de jaren 1921-1925 was het vruchtbaarheidscijfer in het hoofdzakelijk Rooms-katholieke Noord-Brabant bijna tweemaal zo hoog als in het mindere kerkelijke Noord-Holland.

Aantal geboorten per 1000 vrouwen van 15-45 jaar (huwelijksvruchtbaarheid)

	1876/'80	1901/'05	1921/'25	1959/61	1967/'68	1976/'77
Noord-Holland	346	265	179	149	128	86
Zeeland	385	310	207	152	143	92
Drenthe	331	326	283	165	150	91
Noord-Brabant	396	404	331	201	153	88
Nederland	359	287	232	168	143	90

Bron: Hofstee (1962); CBS, *bevolking der gemeenten, 1973, 1978* ⁴

De verschillen in vruchtbaarheidsniveau tussen de belangrijkste kerkelijke en niet-kerkelijke groeperingen komen het duidelijkst naar voren in de huwelijken uit de jaren twintig en dertig die op jonge leeftijd van de vrouw werden gesloten (beneden de 25 jaar). Het blijkt dat in deze Rooms-katholieke gezinnen meer dan gemiddeld vijf kinderen werden geboren. De laagste vruchtbaarheid wordt gevonden onder degenen die niet bij een kerkgenootschap waren aangesloten, de

³ Kooy, G.A, *Gezinsgeschiedenis vier eeuwen gezin in Nederland*, blz 98

⁴ Kooy, G.A, *Gezinsgeschiedenis vier eeuwen gezin in Nederland*, blz 99

onkerkelijken. Uit de huwelijken in deze groep werden toen gemiddeld minder dan drie kinderen geboren. Als je kijkt naar het aantal kinderen sloten de gereformeerden meer aan bij de rooms-katholieken en de Nederlands-hervormde groepen bij de onkerkelijken.

Grote verschillen in kindertal bestonden ook tussen de sociale groepen. De meeste kinderen werden geboren in huwelijken van de zelfstandigen en de in loondienst werkenden in de land- en tuinbouw. Deze volgorde geldt voor alle genoemde geloofsovertuigingen. Opvallend is de achterblijvende vruchtbaarheidsdaling binnen de agrarische sector. Dit heeft te maken met de belangrijke functie die meewerkende kinderen hadden, vooral op gezinsbedrijven zonder vast personeel.

Gemiddeld aantal kinderen (afgerond) per compleet huwelijk, gesloten tussen 1919 en 1928, leeftijd van de vrouw beneden de 25 jaar, per godsdienstige groepering en beroepsgroep.

	Rooms-Katholieken	Gereformeerden	Nederlands-Hervormden	Onkerkelijke
In land- en tuinbouw:				
- zelfstandigen	8,50	6,50	4,00	3,50
- arbeiders	7,50	5,00	4,75	4,50
Overige arbeiders	5,25	5,00	4,00	3,00
Overige zelfstandigen	5,25	4,75	3,25	2,75
Employees	4,50	4,00	3,00	2,50
Totaal	5,25	4,75	3,50	2,75

Bron: Van Poppel (1983)

Gemiddeld aantal geboorten (afgerond) per huwelijk*, per godsdienstige groepering en beroepsgroep in de drie grootste steden: Amsterdam, Den Haag, Rotterdam (1); voor de Rooms-katholieken ook in de Noord-Brabantse steden Breda en Tilburg (2)

	Onkerkelijke	Nederlands-Hervormden	Gereformeerden	Rooms-Katholieken	
	(1)	(1)	(1)	(1)	(2)
<i>Buiten land- en tuinbouw:</i>					
- Arbeiders	3,00	3,25	4,00	4,25	4,75
- Zelfstandigen	2,50	2,75	4,00	4,00	4,75
<i>Employees:</i>					
- Hogere	2,25	2,50	4,50	4,00	5,25
- Overige	2,25	2,25	4,50	3,75	4,50

* Complete huwelijken, gesloten tussen 1919 en 1928, leeftijd van de vrouw beneden de 25 jaar.

Bron: Van Poppel (1983)⁵

In de steden liep het kindertal van de verschillende godsdienstige en sociale groeperingen minder ver uiteen dan op het platteland en het aantal kinderen was

⁵ Kooy, G.A, *Gezinsgeschiedenis vier eeuwen gezin in Nederland*, blz 99

hier ook minder groot. Vooral de gezinnen van de rooms-katholieken waren in de steden minder groot dan op het platteland. De rooms-katholieken die op het Noord-Brabantse en Limburgse platteland woonden kregen gemiddeld zes a acht kinderen. In de drie grootste steden hadden zij niet meer dan vier kinderen.⁶

Aantal kinderen op het platteland⁷

Rooms-Katholieken	Gereformeerden	Nederlands-Hervormden	Onkerkelijken
Bijna negen	Ruim vijf	Bijna vier	Ruim drie

Welke rol speelt de overheid?

De Nederlandse overheid heeft in de 20ste eeuw zich nooit direct met de gezinsgrootte bemoeid, maar heeft in de loop van de tijd wel een aantal maatregelen getroffen die de gemiddelde gezinsgrootte in Nederland beïnvloed hebben.

Tot ver in de 19de eeuw was het geven van steun aan gezinnen die financieel niet rond konden komen vooral een taak van kerken en particuliere instellingen. Voor veel arme gezinnen vormden kinderen een middel van levensonderhoud. Kinderen die de kost konden verdienen droegen bij in de kosten van het huishouden en vormden in zekere zin de verzekering voor de oude dag van de ouders. Dus het hebben van veel kinderen was voor vele gezinnen gewoon een inkomstenbron. Bovendien was van een bewuste keuze voor een groot gezin in 1900 geen sprake; er waren immers nog geen anticonceptiemiddelen.

De toenemende interesse voor het lot van de arbeiders leidde er in 1870 toe, dat een groep vooruitstrevende liberalen de zogenaamde 'sociale kwestie' op de politieke agenda zetten. Een van de wetten die hier in 1874 uit voortvloeiden was het kinderwetje van Van Houten. Deze wet kwam voort uit de wens om meer kinderen in staat te stellen onderwijs te volgen. Tot die tijd volgden een kwart van de kinderen tussen de 6 en 12 jaar geen onderwijs. Belangrijkste oorzaak van het schoolverzuim was de inzet van kinderen uit arbeidersgezinnen in het arbeidsproces, zodat zij een bijdrage konden leveren in het kosten van het huishouden. Voor veel gezinnen was dit bittere noodzaak. De invoering van een leerplicht werd door Van Houten gezien als het enige middel om het schoolverzuim tegen te gaan. In 1900 werd de leerplicht landelijk ingevoerd. Hierdoor veranderde de waarde van kinderen binnen de maatschappij. De mogelijkheid van bijdrage van kinderen aan het huishoudbudget nam af. Door dit beleid van de overheid nam het economische belang van het hebben van veel kinderen af. Op het platteland bleef de economische waarde van kinderen echter nog wel bestaan. Door de geringe controle op de leerplicht was het heel

⁶ Kooy, G.A, *Gezinsgeschiedenis vier eeuwen gezin in Nederland*, blz 97 t/m 100

⁷ Kooy, G.A, *Gezinsgeschiedenis vier eeuwen gezin in Nederland*, blz 100

eenvoudig om je kinderen, zeker gedurende de drukke zomermaanden, thuis te houden en aan het werk te zetten op het eigen bedrijf.

Na de eeuwwisseling bleef het overheidsbeleid indirect de gezinsgrootte beïnvloeden. Kleinere gezinnen werden na verloop van tijd de standaard en grote gezinnen steeds meer een uitzondering. Dit leidde tot problemen bij loononderhandelingen. Dat kwam doordat daarin kleine gezinnen het uitgangspunt waren en er geen rekening werd gehouden met grotere behoefte van grotere gezinnen. Deze problematiek speelde een belangrijke rol bij de invoering van de eerste zogenaamde kindertoeslagen en kinderbijslagregelingen. De eerste kindertoeslagregeling voor postambtenaren en onderwijzend personeel werd in 1912 ingevoerd. Zij ontvingen een financiële kindertoeslag, afhankelijk van het aantal kinderen, boven op hun loon. In 1915 werd een eerste aanzet tot instelling van een Rijkskinderfonds gedaan. Doorvoering van de kindertoeslagregeling binnen de gehele overheid leek haalbaar, maar doorvoering bij particuliere werkgevers nam als risico met zich mee, dat werkgevers belang zouden krijgen bij het aanstellen van ongehuwden en kinderlozen en het ontslaan van vaders van grote gezinnen. Met het instellen van een Rijkskinderfonds, waarbij van iedere werknemer een deel van het uitbetaalde loon ingehouden zou worden, zou dit risico zich niet voordoen. De kindertoeslag zou immers uit dit fonds betaald worden, zodat de kosten van een werkgever niet hoger uit zouden vallen voor een werknemer met meerdere kinderen dan voor een werknemer zonder kinderen. Pas in 1920 stemde de Tweede Kamer in met een motie tot instelling van een dergelijk fonds. Een wetsvoorstel liet vervolgens tot 1937 op zich wachten. De loonbepaling was in die tijd gebaseerd op een gezin met twee kinderen, waardoor gezinnen met meer kinderen werden achtergesteld. Niet alleen vanuit het gezichtpunt van het individu werd dit als onrechtvaardig gezien, maar ook vanuit de gemeenschap als geheel zoals in de toelichting werd verwoord: *“Immers de gemeenschap is voor haar krachtig voortbestaan in het algemeen afhankelijk van de natuurlijke ordelijke ontplooiing van het gezinsleven, terwijl in het bijzonder de kinderrijke goedgeregelde gezinnen voor haar vooruitgang van de grootste waarde zijn”*. Voor zelfstandigen zou de kindertoeslag niet gelden omdat zij geen loon ontvingen maar zelf verantwoordelijk waren voor het verdienen van hun inkomen.

De eerste kinderbijslagwet die in 1939 werd aangenomen en op 1 januari 1941 inging, voorzag in kinderbijslag vanaf het derde kind voor verzekerde loonarbeiders met meer dan twee kinderen jonger dan 15 jaar. Kleine zelfstandigen moesten tot 1951 wachten op een Noodwet die ook voor hen kinderbijslag regelde. Het idee achter deze wet was dat het loon van een arbeider voldoende moest zijn om een gezin met twee kinderen te kunnen onderhouden. Het inkomen van een zelfstandige moest minstens zodanig zijn dat dit voldoende was voor het onderhoud van een gezin van gemiddelde omvang. Voor een gezin van meer dan gemiddelde omvang zou ook de zelfstandige daarom recht op kinderbijslag moeten krijgen.⁸

---

⁸ http://www.svb.nl/Images/2005-12-07-Historie%20kinderbijslag%20thema_tcm47-102156.pdf, onderzoek door Tineke de Jonge, SVB, BCU05/0401, November 2005

Hoe ziet het dagelijks leven in een groot gezin eruit en hoe wordt de vrije tijd besteed?

De kostwinner van een groot gezin, veelal de man, moest meestal veel en hard werken. Of hij nu een loonarbeider was die moest werken in de fabriek, een landbouwer op zijn boerderij of een zelfstandige in zijn eigen bedrijf, ze moesten allemaal hard werken; tien uur werken op één dag was geen uitzondering. Er waren rond 1900 nog geen wettelijke regelingen voor vakanties, vrije dagen en arbeidsduur. Kostwinners van een groot gezin hadden het vaak extra zwaar. Zij moesten er voor zorgen dat het hele gezin te eten kreeg, kleding had en dat de huur werd betaald. Ook moesten zij, als dat enigszins kon, geld opzij leggen voor het geval dat ze ziek zouden worden of overlijden. Er moest dan geld overblijven om de rest van het gezin niet onverzorgd achter te laten. Er waren in die tijd immers nog geen sociale wetten.

Voordat de leerplicht werd ingevoerd had de kostwinner, met name op het platteland, vaak nog hulp van eventuele zoons. Maar in 1900 moesten zij naar school en waren zij geen volwaardige arbeidskracht meer. Toen er rond 1920 steeds meer aandacht kwam voor arbeiders veranderde er heel geleidelijk wel wat voor hen. Er kwamen wettelijke bepalingen over hoelang en hoeveel je moest werken. Ook gingen de lonen in de loop van de tijd omhoog en konden de meeste gezinnen zich iets meer permitteren zoals een jaarlijks uitje. Een weekje naar het strand of het bos kwam ook voor maar deze luxe was voor slechts enkele grote gezinnen weggelegd. De hoeveelheid vrije tijd nam toe naarmate de sociale wetgeving zich uitbreidde.

De enige dag dat de kostwinner een vrije dag had was de zondag. Deze dag stond vaak in het teken van de kerkgang. Eventueel werd er een wandeling gemaakt of een bezoekje aan familie afgelegd. Dit gold echter niet voor alle kostwinners; op de boerderij ging het werk ook op zondag grotendeels gewoon door.

Ook de meeste vrouwen moesten in de beginjaren van de 20ste eeuw hard werken. Zij hielden zich bezig met de huishouding en de opvoeding. Voor 1900 kreeg ze wel hulp van de al wat oudere dochters maar nadat de leerplicht was ingevoerd konden zij niet meer de hele dag helpen en stond de vrouw er voor een groot deel van de dag alleen voor. Voor vrouwen met een groot gezin was dit een zware taak; zij moesten minstens één keer per dag voor het warme eten zorgen voor het hele gezin, de was doen, het huis schoon houden en de kleine kinderen verzorgen en opvoeden. Dit werk was vooral fysiek heel zwaar. Rond 1900 was er nog geen sprake van elektriciteit, stromend water, koelkasten en wasmachines etc. Alles moest met de hand worden gedaan. In de gezinnen die het niet breed hadden moesten vrouwen vaak ook nog bijdragen aan het gezinsinkomen. Zo waren zij naast huisvrouw en moeder ook nog bijvoorbeeld wasvrouw, min, naaister of dienstmeid.⁹
“Wij waren de vijf jongsten uit een gezin van elf kinderen. Ik kan me nog herinneren dat

---

⁹ Stokvis, Pieter, *Huishouden, huwelijk, gezin, huiselijk leven in de 20ste eeuw*, blz. 69 t/m73

moeder altijd in de hoek voor het raam zat, achter de naaimachine, wel tot diep in de nacht. Vooral tegen Pasen. Dan lag naast haar een grote stapel witte stof, die zij verwerkte tot bruidsjurkjes voor de katholieke aannemelingetjes, en zij maakte het haarzelf niet gemakkelijk, met ruches, biesjes en plooitjes en smokwerk. Zij werkte ook voor V&D, daar maakte zij dienstbodenjaponnen voor. Maandags moest zij wassen, en dan waren haar handen zo week dat ze niet kon naaien, maar dinsdags zat ze weer achter de machine. Toen ik zes jaar was werd ze ziek. Veertien dagen daarna lag ze op haar sterfbed, ze werd maar vijfenveertig jaar.”¹⁰

De manier van huishouden in burger- en arbeidersgezinnen veranderde in jaren twintig wel steeds meer door de stijging van de welvaart en de opkomst van nieuwe producten. De komst van nieuwe apparaten zoals het strijkijzer en de rolveger, werd het huishoudelijk werk lichter en werd het huishouden een minder zware taak.¹¹

Kinderen uit grote gezinnen werden op momenten dat zij niet op school zaten vaak ingeschakeld bij allerlei klusjes. Vaak moesten zij hun moeder helpen bij het huishouden of moesten zij op hun jongere broertjes en zusjes passen. Bij zelfstandigen en op boerenbedrijven werden eventuele zonen ingeschakeld om hun vader te helpen bij zijn werk. Kinderen die nog te jong waren om naar school te gaan en mee te helpen in het huishouden hadden veel “vrije tijd”. Veel speelgoed hadden zij echter niet. Zij moesten zichzelf maar zien te vermaken en vooral niet in de weg lopen, aandacht vragen of lastig zijn. Moeders van grote gezinnen hadden vaak geen tijd om voortdurend op de kleinsten te letten en zij zagen zich daarom genoodzaakt om de kleinsten vast te binden aan bijvoorbeeld hun stoel, de muur of een boom.¹²

Er waren natuurlijk ook wel grote gezinnen die welgesteld waren. In deze gezinnen was voldoende geld voorhanden voor goede huisvesting, ruime voldoende voedsel en daarnaast hadden zij vaak nog geld over voor luxe; reizen, dienstbodes, kostschool voor de oudere kinderen en een gouvernante voor de kleinsten. Ook de vrouwen in deze gezinnen hadden het veel minder zwaar; zij hoefden in het huishouden slechts het werk te delegeren. Deze vrouwen hielden zich meer bezig met bezoekjes afleggen, liefdadigheid en hadden tijd voor hobby's als lezen, musiceren en borduren. De kinderen uit deze welgestelde gezinnen kregen vaak privé les of zaten op kostschool. Deze kinderen hadden vaak wel veel speelgoed en tijd en geld voor hobby's (tennissen, roeien en paardrijden). Maar voor de meeste (grote) gezinnen was dit allemaal onbereikbaar. Hier moest, zoals gezegd, door iedereen hard gewerkt worden om het hoofd boven water te houden.

---

¹⁰ de Vries, Leonard, *Nederlands familiealbum*, blz. 11

¹¹ Stokvis, Pieter, *Huishouden, huwelijk, gezin, huiselijk leven in de 20ste eeuw*, blz. 69

¹² Koelemeier, Judith, *Het zwijgen van Maria Zachea*, blz 66. Verder weten we dit uit de verhalen van oma Bongaerts en .... van Ravenswaaij

Hoe ziet de huisvesting van een groot gezin eruit?

Toen in de 19e eeuw de industrialisatie een snelle groei van het aantal banen in de steden veroorzaakte ontstond er daar een groot tekort aan woonruimte. In deze tijd werd de zorg voor de huisvesting van de bevolking over het algemeen niet als een overheidstaak gezien. Er was dus eigenlijk helemaal geen controle op de prijzen en kwaliteit van de woningen. Door het grote tekort aan huizen en het gebrek aan controle konden de huren van huizen stijgen tot onverantwoorde hoogte, terwijl de woningen vaak niet meer waren dan kleine krotten. Dit was natuurlijk een probleem voor bijna alle gezinnen maar voor de grote gezinnen, die vaak toch al net iets minder te besteden hadden, was het vaak een nog groter probleem. Zij werden hierdoor gedwongen om met soms wel twaalf kinderen een woning te bewonen waarin eigenlijk niet meer dan vijf mensen konden wonen. Dit gold voornamelijk voor gezinnen in de steden. Maar ook op het platteland woonden mensen in slechte en vaak kleine huizen; de keuken bestond vaak alleen uit een fornuis en verder was er niet veel. Dan was er meestal nog een kleine eetkamer die gelijk diende als woonkamer. De iets grotere huizen hadden daarnaast nog wel vaak een “woonkamer”. Maar deze kamer werd haast nooit gebruikt want deze kamer was alleen bedoeld voor als er bezoek kwam. Verder had je nog de slaapvertrekken. Vaak sliepen alle jongens bij elkaar in een kamer en was er een meisjeskamer. De wc was

buiten en een badkamer was al helemaal niet aanwezig.

Rond 1900 waren de woonomstandigheden voor veel mensen ronduit slecht. Het is dan ook niet zo vreemd dat er in deze tijd nieuwe ideeën opkwamen over het recht op acceptabele huisvesting voor iedereen. Steeds meer mensen gingen zich bemoeien met het woningprobleem. Hierdoor vaardigde de overheid uiteindelijk wetten uit die het mogelijk maakten woningen onbewoonbaar te verklaren. Deze woningwet werd in 1901 opgesteld en in trad in 1902 in werking. Het duurde echter nog wel enkele jaren voordat er voor de mensen echt iets veranderde. Er moesten eerst nog veel nieuwe huizen worden gebouwd voordat de slechte huizen afgebroken konden worden. Met het stijgen van de welvaart in 1920 verbeterde de woonsituatie van de meeste gezinnen echt. Dit wil echter niet zeggen dat het hele

woningprobleem opgelost was. De meeste grote gezinnen die het niet zo breed hadden, woonden nog steeds in veel te kleine en slechte huizen.¹³

Hoe komt een groot gezin rond?

De meeste grote gezinnen hadden het niet breed. Ieder gezinslid moest zijn steentje bijdragen om toch rond te kunnen komen. Het is moeilijk om concreet iets te zeggen over de koopkracht rond deze tijd want cijfers hierover zijn pas beschikbaar vanaf 1960. Er zijn echter wel cijfers beschikbaar over de loonontwikkelingen. De gemiddelde lonen stegen in de periode 1900-1940 van 625 euro per jaar naar 975 euro per jaar.¹⁴ Ondanks deze stijging van het loon was de armoede onder vele gezinnen groot. Er kan wel verondersteld worden dat grote gezinnen erger te lijden hadden dan kleinere gezinnen. Het karige loon moest immers meer monden voeden. Door de al eerder genoemde loonsonderhandelingen en de kindertoeslag wetten werd de financiële situatie ook voor grote gezinnen wel wat beter rond 1920. Een breekpunt vormde de economische crisis in de jaren dertig. De werkloosheid nam enorm toe en hiermee steeg ook weer de armoede onder grote delen van de bevolking.

Zoals vermeld werden, vooral in de beginjaren van de 20ste eeuw, kinderen vaak ingezet om zo bij te dragen aan het gezinsinkomen. Ook vrouwen trachtten op allerlei manieren wat geld bij te verdienen. Na de invoering van de leerplicht nam het aantal werkende minderjarigen af.

Door het lage inkomen werden, zeker veel grote gezinnen, gedwongen om op andere manieren aan voedsel en kleding te komen. Een veel voorkomende oplossing was de moestuin. Niet allen op het platteland maar ook in de steden hadden veel gezinnen een stukje grond waar zij aardappelen en groenten verbouwden. Dit was voornamelijk bedoeld voor eigen consumptie. Veel van deze groenten werd op allerlei manier geconserveerd (inmaken, zouten ed.) en bewaard voor de dure wintermaanden. Ook werden er vaak konijnen en kippen gehouden voor in de pan. Wat betreft kleding waren de vrouwen erg vindingrijk; van een oude winterjas van opa werd uit de nog goede stukken stof een winterjasje voor een kind gemaakt, een versleten blouse werd “gekeerd”, van juttens zakken werd ondergoed gemaakt en aan mode werd al helemaal geen aandacht besteed. Ook werd op gas en stookkosten bespaard door bijvoorbeeld eten warm te houden onder de dekens. Maar dat alles kon niet verhinderen dat in sommige gevallen de nood zo hoog was dat er een geldbedrag geleend moest worden. Vaak werd de ellende daarna alleen nog maar groter omdat er nu ook elke maand een bedrag moest worden afbetaald met daar bovenop nog een rente.

---

¹³ <http://wikimedia.org/nl-portal>

¹⁴ www.CBS.nl

Wat is het sociaal-economisch/ sociaal-maatschappelijk belang van een groot gezin?

Het sociaal-economische belang van een groot gezin was zeker in de periode kort na de industrialisatie erg groot. In de fabrieken was in het begin nog veel handwerk nodig en hiervoor waren vele handen welkom. Het grote gezin werd dus toegejuicht als leverancier van veel arbeiders. Langzamerhand deden steeds meer machines hun intrede die het steeds meer het handwerk konden vervangen.

Het sociaal-maatschappelijke belang van het grote gezin was tot de jaren dertig groot. Kinderen werden niet alleen gezien als arbeidskracht maar ook als een voorziening voor de oude dag. Maar hierbij is belangrijk om te bedenken dat veel mensen (vooral de gelovigen) niet de overtuiging dat zij een keuze hadden in de gezinsgrootte; kinderen kwamen als God het wilde. Als ouders had je dan de taak ze groot te brengen ongeacht het maatschappelijke en economische belang van veel kinderen.

Tijdens de crisis van de jaren dertig stijgt de werkloosheid tot ongekende hoogte. Tijdens deze periode was het grote gezin economisch en maatschappelijk gezien eerder een last dan een lust geworden. Het ligt dan ook voor de hand dat in deze tijd een discussie over de bevolkingsomvang oplaaide. Hierbij konden theorieën van de econoom Robbert Malthus boven tafel gehaald worden. Malthus (1766-1843) was een Brits demograaf en econoom. Hij stond bekend om zijn pessimistische maar zeer invloedrijke meningen. In 1798 publiceerde Malthus het pamflet *An Essay on the Principle of Population* waarin hij voorspelde dat de bevolkingsgroei de economische groei voor zou blijven; dit zou leiden tot maatschappelijke ellende ('misery').¹⁵

---

¹⁵ http://nl.wikipedia.org/wiki/Malthusiaanse_catastrofe

Deelconclusie:
Hoe zijn de veranderingen in grote gezinnen in de periode 1900 –1940 in Nederland tot stand gekomen?

Hoewel de redenen waarom gezinnen groot waren, wanneer een gezin groot werd genoemd en in welke groepen de grote gezinnen voorkwamen in de periode 1900-1940 praktisch hetzelfde zijn gebleven, is in de periode 1900-1940 veel veranderd voor een groot gezin. De overheid ging een steeds belangrijker rol spelen, het dagelijks leven van een grootgezin veranderde, er vond een verandering in de kwaliteit van de huisvesting plaats en de manier waarop een groot gezin rond moest komen veranderde.

Tot ver in de 19de eeuw was het geven van steun aan gezinnen die financieel niet rond konden komen vooral een taak van kerken en particuliere instellingen. Voor veel arme gezinnen vormden kinderen een middel van levensonderhoud en een verzekering voor de oude dag. Maar de toenemende interesse voor het lot van de arbeiders leidde er in 1870 toe, dat een groep vooruitstrevende liberalen de zogenaamde 'sociale kwestie' op de politieke agenda zetten. Hierdoor ging de overheid zich steeds meer bezig houden met steun geven aan mensen die het moeilijk hadden. Tot deze groep behoorden veel grote gezinnen in die tijd ook.

De kostwinner van een groot gezin, meestal de man, had het rond 1900 zwaar. Hij moest hard werken om de vele monden te voeden. Tot 1900 kreeg de kostwinner nog wel steun van zijn kinderen maar nadat de leerplicht in 1900 werd ingevoerd stond hij er steeds meer alleen voor. Maar toen er rond 1920 steeds meer aandacht kwam voor arbeiders veranderde er heel geleidelijk wel wat voor hen. Er kwamen wettelijke bepalingen over hoelang en hoeveel je moest werken. Ook gingen de lonen in de loop van de tijd omhoog en konden de meeste gezinnen zich iets meer permitteren. De meeste vrouwen moesten in de beginjaren van de 20ste eeuw ook hard werken. Zij hielden zich bezig met de huishouding en de opvoeding. Voor 1900 kreeg ze wel hulp van de al wat oudere dochters maar nadat de leerplicht was ingevoerd konden zij niet meer de hele dag helpen en moest de vrouw het meeste werk alleen doen. Voor vrouwen met een groot gezin was dit een zware taak. In de gezinnen die het niet breed hadden moesten vrouwen vaak ook nog bijdragen aan het gezinsinkomen. De manier van huishouden in burger- en arbeidersgezinnen veranderde in jaren twintig wel steeds meer door de stijging van de welvaart en de opkomst van nieuwe producten.

Rond 1900 waren de woonomstandigheden voor veel gezinnen, dus ook voor de grote gezinnen, ronduit slecht. Het is dan ook niet zo vreemd dat er in deze tijd nieuwe ideeën opkwamen over het recht op acceptabele huisvesting voor iedereen. Steeds meer mensen gingen zich bemoeien met het woningprobleem. Hierdoor vaardigde de overheid uiteindelijk wetten uit die het mogelijk maakten woningen onbewoonbaar te verklaren. Deze woningwet werd in 1901 opgesteld en in trad in 1902 in werking. Het duurde echter nog wel enkele jaren voordat er voor de mensen

echt iets veranderen. Met het stijgen van de welvaart in 1920 verbeterde de woonsituatie van de meeste gezinnen ook.

De meeste grote gezinnen hadden het niet breed. De gemiddelde lonen stegen in de periode 1900-1940 van 625 euro per jaar naar 975 euro per jaar. Ondanks deze stijging van het loon was de armoede onder vele gezinnen groot. Er kan wel verondersteld worden dat grote gezinnen erger te lijden hadden dan kleinere gezinnen. Door de loonsonderhandelingen en de kindertoeslag wetten werd de financiële situatie ook voor grote gezinnen wel wat beter. Een breekpunt vormde de economische crisis in de jaren dertig. De werkloosheid nam enorm toe en hiermee steeg ook weer de armoede onder grote delen van de bevolking en trof dus ook de grote gezinnen.

Het sociaal-economische belang van een groot gezin was zeker in de periode kort na de industrialisatie erg groot. Het grote gezin werd toegejuicht als leverancier van veel arbeiders. Langzamerhand deden steeds meer machines hun intrede die steeds meer het handwerk konden vervangen. Het sociaal-maatschappelijke belang van het grote gezin tot de jaren dertig in was groot. Maar tijdens de crisis van de jaren dertig stijgt de werkloosheid tot ongekende hoogte. Tijdens deze periode was het grote gezin economisch en maatschappelijk gezien eerder een last dan een lust geworden. Hierbij moet worden aangetekend dat veel mensen niet het idee hadden dat je koos voor veel kinderen het was gewoon de wil van God.

Generatie II

1940-1980

Wanneer wordt een gezin groot genoemd?

In 1940 was het gemiddelde aantal kinderen per gezin 2,67. Hierbij moet echter wel aangetekend worden dat het aantal kinderen in de jaren 1940-1945 uitzonderlijk laag was; het gemiddeld aantal kinderen in deze periode week sterk af te opzichte van de jaren hiervoor én de jaren hierna. De oorzaak hiervan moet gezocht worden in het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. Het gemiddelde aantal kinderen per gezin was in 1955 bijvoorbeeld 3,10 en dit was over de periode 1940-1970 eerder gewoon dan uitzonderlijk. Een gezin rond 1940 werd pas eigenlijk pas echt groot genoemd wanneer een gezin meer dan 7 kinderen had. In 1980 was het gemiddelde aantal kinderen gedaald naar 1,60 en in deze tijd werd een gezin groot genoemd wanneer er 5 of meer kinderen waren.¹⁶

Waarom zijn de gezinnen groot?

Het gemiddeld aantal kinderen per gezin in de periode 1940-1945 is afwijkend wanneer je het vergelijkt met het gemiddelde van de periode ervoor en erna. In 1940 ligt dit gemiddelde ongeveer 1 kind lager dan in 1935 en in 1950. Deze daling is te verklaren doordat in 1940-1945 de Tweede Wereldoorlog woedt. Veel mannen werden te werk gesteld in Duitsland en waren hierdoor weg van huis en konden zo geen kinderen verwekken. Ook de stijging van de zuigelingensterfte in de hongerwinter van 1945 zorgde voor een vermindering van het aantal grote gezinnen.

Direct na de Tweede Wereldoorlog werden er wel veel kinderen geboren, voornamelijk als gevolg van in de oorlog uitgestelde huwelijken. Deze golf van geboorten wordt ook wel de 'geboortegolf' genoemd. Deze geboortegolf zou niet lang duren want al vanaf de jaren vijftig kwam de daling van de huwelijksvruchtbaarheid in een stroomversnelling voor alle groepen. De grootste daling was te zien bij de rooms-katholieken op het platteland (ze konden tenslotte ver dalen doordat zij van 'hoog' kwamen). Door de verdere mechanisatie op het platteland waren kinderen hier steeds minder nodig om arbeid te verrichtten en hun ouders te helpen.¹⁷

De daling van de huwelijksvruchtbaarheid van de andere groepen, zoals die in het vorige hoofdstuk werd beschreven, ging ook door in de jaren vijftig. Maar deze daling tot 1960 is lang niet zo groot als daling in het kindertal die te zien is in de jaren zestig en zeventig. De daling in de jaren zestig en zeventig wordt daarom ook wel de "Tweede Transitie" genoemd.

---

¹⁶ Tabellen CBS

¹⁷ Kooy, G.A, *Gezinsgeschiedenis vier eeuwen gezin in Nederland*, blz 97 t/m 100, 130

In de jaren zestig en zeventig veranderde er veel in de Nederlandse samenleving. Veel van deze veranderingen werden mogelijk gemaakt door de toenemende welvaart en de grotere zekerheid als gevolg van de economische groei en de ontwikkeling van de verzorgingsstaat. De bindingen met kerken verzwakten; een proces van ontzuiling zette in, waarbij mensen zich minder gebonden voelden aan de leefregels van de geloofsgemeenschap. Er werd losgelaten van de, als verstikkend ervaren, normen en leerstellingen. Door de ontkerkelijking en ontzuiling konden de kerken minder invloed uitoefenen op het voortplantingspatroon in gezinnen. Mensen voelden zich in deze tijd dus steeds minder verplicht om veel kinderen te krijgen. De actieve bevolkingspolitiek die vooral de Rooms-katholieke kerk voerde vanaf 1900 (zie generatie I) had dan ook steeds minder effect. De afkeer van geboortebeperving nam in deze periode af; al snel werd het geaccepteerd onder een groot deel van de bevolking. Het geboortecijfer daalde snel, vooral na de introductie van de 'pil' in 1964. Het aantal kinderen per gezin werd steeds kleiner. Het gemiddelde aantal kinderen daalde van gemiddeld 3,12 kinderen in 1960 naar gemiddeld 1,66 kinderen in 1975.

Door de verbetering van het levenspeil (verbeterde voeding, hygiëne en medische zorg), bleven er meer kinderen in leven. Voor hetzelfde aantal volwassen geworden kinderen waren minder geboorten nodig. Bovendien waren ouders minder afhankelijk van hun kinderen als bron van inkomsten, als arbeidskracht of als zekerheid voor hun oude dag. Er waren immers meer sociale zekerheidswetten gekomen; door de AOW wet (1956) bijvoorbeeld was iedere oudere verzekerd van het inkomen.

Aan het einde van de jaren zestig werd kwam er steeds meer aandacht voor de positie van de vrouw (de 'tweede feministische golf'). Het opleidingsniveau steeg; de deelname van (getrouwde) vrouwen nam toe. Vrouwen gingen niet meer alleen werken omdat het *moest*. Steeds meer vrouwen *wilden* werken. Zij konden nu ook makkelijker gaan werken doordat het huishouden, dat vroeger echt een dagtaak was, nu een stuk lichter en minder tijdrovend was geworden door de mechanisering (bijvoorbeeld wasmachine). Ook wilden vrouwen meer aandacht aan zichzelf besteden; ontspanning en persoonlijke ontwikkelingen. Vrouwen wilden hierom meer baas zijn over hun eigen lichaam. Ze konden besluiten geen kinderen te nemen en als zij die toch namen, dan nog hadden zij het vooruitzicht van een lange periode zonder jonge kinderen. Ze konden dmv. de pil immers zelf bepalen wanneer ze kinderen wilden hebben. Hierdoor kregen vrouwen dus steeds later en steeds minder kinderen.¹⁸

---

¹⁸ Kooy, G.A, *Gezinsgeschiedenis vier eeuwen gezin in Nederland*, blz 130, 133 en 134, 135

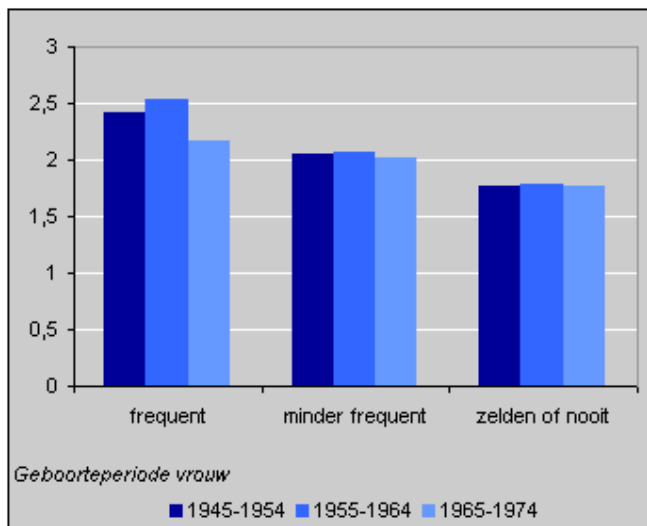
In welke groepen van de bevolking komen deze grote gezinnen voor?

In de periode 1940-1950 veranderde eigenlijk weinig in het aantal grote gezinnen. De meeste grote gezinnen waren, net als in de generatie hiervoor, te vinden in de kerkelijke groepen. Vooral bij de rooms-katholieken lag het gemiddelde geboortetal hoog. Dit kwam vooral doordat de invloed van de kerk rond 1940 nog steeds hoog was. De kerk voerde net na de oorlog nog steeds een actieve bevolkingspolitiek en wilden nog steeds dat vrouwen zo veel mogelijk kinderen kregen. Ook op het platteland bleef het aantal grote gezinnen hoog. Kinderen werden nog steeds gezien als een bron van inkomsten.

In de jaren vijftig nam de huwelijksvruchtbaarheid af met name onder de rooms-katholieken op het platteland. Dit werd veroorzaakt door de komst van machines. Hierdoor werd het hebben van veel kinderen minder nodig.

Vanaf de jaren zestig en zeventig veranderde er veel in de Nederlandse samenleving en ook voor het aantal grote gezinnen. Het proces van ontzuiling en de ontkerkelijking kreeg rond 1960 steeds meer greep op de Nederlandse samenleving, hierdoor werd het voor de kerken steeds moeilijker om nog invloed uit te oefenen op het voortplantingspatroon. Uit de tabel hieronder blijkt dan ook dat vrouwen die zelden of nooit naar de kerk gingen vaak minder kinderen kregen dan de vrouwen die nog veelvuldig naar de kerk bleven gaan. Aangezien de groep van vrouwen die zelden of nooit naar de kerk gingen steeds meer toe nam kan geconcludeerd worden dat het aantal grote gezinnen afnam.¹⁹

Verwacht uiteindelijk kindertal van vrouwen naar kerkbezoek (vrouwen met kerkelijke gezindte)

Bron: CBS

De afname van het aantal kerkgangers was niet de enige oorzaak dat het aantal grote gezinnen in de kerkelijk groepen afnam; ook de gedragsverandering die binnen de groep van 'frequente' kerkgangers plaats heeft gevonden heeft hierin zijn

¹⁹ Kooy, G.A, *Gezinsgeschiedenis vier eeuwen gezin in Nederland*, blz 130, 133

aandeel gehad. Hoewel de kerk het gebruik van 'de pil' en andere anticonceptie middelen verafschuwden, wilden ook steeds meer kerkelijke vrouwen de geboorte van kinderen zelf in de hand hebben. Alleen de streng gelovigen wilden hier absoluut niet aan beginnen en onder deze groep bleef het aantal grote gezinnen dan ook groot.

Welke rol speelt de overheid?

In de jaren dertig zette de economische crisis in. Tijdens de oorlog en zelfs nog hierna waren de gevolgen van de crisis nog goed te zien; ook in veel grote gezinnen kwam periodiek werkloosheid voor. Kinderen van veertien en vijftien jaar waren geliefde arbeidskrachten door de lage jeugdlonen. De verdiensten van de kinderen werden echter meegerekend bij het bepalen van de hoogte van de steun die hun vader zou ontvangen van de overheid. Thuiswonende werkeloze jongeren kregen geen uitkering en waren afhankelijk van hun ouders en hun broers en zussen die wel werkten. Verder had de overheid nog allerlei steunmaatregelen. Behalve steun in geld werd er ook steun in natura gegeven. Zo konden schoolkinderen een bepaald soort uniforme schoolkleding krijgen. Om te voorkomen dat kinderen als "steunkinderen" werden herkend en uitgejouwd, wisten veel moeders die kleren te veranderen. Veel werkelozen en kleine zelfstandige handelaars, vooral die met grote gezinnen, konden het niet bolwerken en raakten in een totaal verwaarloosde toestand.

Na de oorlog kwam het herstel van de economie heel langzaam op gang. Schaarste en zuinigheid heerste in vele gezinnen tot ver in de jaren vijftig. De belangrijkste taak van de overheid was de wederopbouw van het land; in de oorlog was veel infrastructuur, zoals bruggen, wegen en spoorlijnen, verwoest. Ook huizen, fabrieken en gebouwen waren vernietigd. Hierdoor steeg de werkgelegenheid. De wederopbouwfase wordt gekenmerkt door een sterk overheidsingrijpen. De overheid deed er alles aan om de industrie weer op gang te krijgen en de werkloosheid te verminderen. Om de Nederlandse concurrentiepositie te bevorderen hield de overheid de lonen laag. Dit was niet in het voordeel van arbeiders die een groot gezin hadden. Zij kregen vaak maar net genoeg geld om rond te komen. Tijdens de economische crisis van de jaren dertig was de armoede en de ellende zo groot geweest, dat men dit nooit meer mee wilden maken. Daarom werkte de overheid aan de opbouw van een verzorgingsstaat. Om de zwakkeren in de samenleving te steunen en iedereen een menswaardig bestaan te bieden, werd er een stelsel van sociale wetten ontworpen. Dit stelsel wordt ook wel het socialezekerheidsstelsel genoemd. Zo werd in 1952 de werkloosheidsverzekering verplicht gesteld en in 1957 trad de Algemene Ouderdomswet (AOW) in werking. De sociale zekerheid werd in de jaren hierna steeds verder uitgebreid. Dit alles zorgde er voor dat bijna alle gezinnen erop vooruit gingen. Grote gezinnen profiteerden vooral van de kinderbijslagregeling die "progressief" was; voor het 2^e kind ontving je meer kinderbijslag dan voor het eerste kind, voor het derde kind

weer meer dan voor het tweede enz. Ook de grote gezinnen kregen het hierdoor makkelijker.²⁰

Hoe ziet het dagelijkse leven in een groot gezin eruit en hoe besteden zij hun vrije tijd?

In 1940 begint de Tweede wereldoorlog en hierdoor verandert het dagelijkse leven van veel mensen. Toch proberen veel mensen het 'normale' leven te blijven leven, maar dit was niet gemakkelijk. Veel wegen en gebouwen zijn de eerste oorlogsdagen vernietigd, er wordt een avondklok ingevoerd en mannen en jongens ouder dan 16 worden in Duitsland te werk gesteld. Zeker tegen het einde van de oorlog wordt het haast onmogelijk om een 'normaal' leven te leiden; het voedsel wordt schaars (de hongerwinter), scholen worden gesloten, etc. Grote gezinnen gaan een moeilijke tijd tegemoet waarin ze moeten zien te overleven. In midden- en west Nederland was er een groot voedsel tekort. Dit was een groot probleem voor ieder gezin. Maar voor de grote gezinnen was het vaak nog moeilijker. Daarom stuurden de ouders vaak één of meerdere kinderen naar de boerderijen, in het noorden om daar eten te halen. Ook kwam het voor dat kinderen 'uitbesteed' werden bij familie waar meer voedsel was.

Na de oorlog probeert men weer de draad op te pakken, er wordt begonnen met de wederopbouw. Het was een tijd van "aanpakken en niet zeuren"; er werd hard gewerkt en de meeste gezinnen hadden het niet breed. Grote gezinnen hadden daar vanzelfsprekend meer onder te lijden dan de kleinere gezinnen. In deze tijd hielden de mensen sterk vast aan de maatschappelijke opvattingen van voor de oorlog. De gedragsregels met betrekking tot moraal en fatsoen waren streng. De verzuilde samenleving stimuleerde deze opvattingen. Men was behoudend en puriteins. Een meerderheid vond dat echtscheidingen moeilijker gemaakt moeten worden, dat op godsdienstig gemengde huwelijken geen zegen rust en dat er vroeger harder gewerkt werd. Sigaretten rokende vrouwen, make-up en vrouwen in spijkerbroek werden afkeurend bekeken. Kinderen zongen spottend "Weet je wat de mode is, sigaretten roken, lippenstift" en "Mijn moeder heeft een spijkerbroek, daar zit van alles in, poeder crème en lippenstift, daar smeert zij zich mee in". Een zaak als zondagsrust was in de jaren vijftig een zeer serieuze aangelegenheid.

Doordat manier van huishouden in burger- en arbeidergezinnen na de oorlog veranderde, werd het huishouden voor vrouwen steeds minder zwaar. In het huishouden van gegoede burgers kwam er al snel na de oorlog (rond 1945) een koelkast en werd het huishoudelijke werk vereenvoudigd door de komst van moderne apparaten als wasmachines en elektrische naaimachines. In de arbeidersgezinnen kwamen al deze luxeartikelen er wel maar dan een flink aantal jaren later. Pas in de zestiger jaren werden deze "luxeartikelen" echt standaard. De aanschaf van de huishoudelijke apparaten was dus duidelijk klassenbepaald. Door

---

²⁰ Geschiedenis schoolboek Memo, blz. 170 t/m 173

de komst van al deze “luxe” artikelen was het huishouden voor vrouwen niet echt meer een dag taak maar hadden zij ook meer tijd voor zichzelf en voor de kinderen.²¹

Tijdens de zestiger jaren waren het vooral de jongeren die de boventoon voerden. Zij ontwikkelden steeds meer een eigen cultuur en wilden meer vrijheid en verantwoordelijkheid. Ze rebelleerden tegen de saaiheid van het dagelijks bestaan. Men wilde iets nieuws. De plusfour en de slip-over hadden afgedaan. Er kwamen spijkerbroeken en de jongens liepen met vetkuiven of bebop haar en droegen houtje-touwtje jassen. De meisjes droegen petticoats en strakke truitjes. Dit tot grote ontzetting van de ouders. De populair wordende jazz en rock en roll werden gezien als moreel verwerpelijk en men vreesde normvervaging onder de jeugd. Jonge kinderen lazen Donald Duck en iets ouderen Dick Bos. Men vreesde dat stripverhalen tot verderf zouden leiden. Ouderen luisterden hoofdschuddend naar Elvis Presley en andere rock & roll artiesten. Af en toe grepen de gezagsdragers drastisch in. De film *Rock Around the Clock* van Bill Haley werd op verschillende plaatsen verboden en zelfs een uitvoering van de brave Dutch Swing College Band werd verboden.

De jaren zestig vormen zo een breuk met het verleden. Het was het begin van een nieuw tijdperk waarin nieuwe opvattingen en wijzen van leven, langzaam maar zeker, breed in de maatschappij werden geaccepteerd. Steeds meer mensen konden zich een auto veroorloven, vooral na de loonexplosie van 1964. Tussen 1950 en 1960 steeg het aantal personenauto's in Nederland van 139.000 naar 522.000. Tien jaar daarna waren er ruim 2,5 miljoen auto's. In 1960 had één op 6 gezinnen een auto, in 1970 één op de 1,6 gezinnen. Met de auto kon men nu ineens in een kortere tijd “met het hele gezin op stap”. Voor de grote gezinnen was dit echter nog geen eenvoudige opgave; de gezinswagens waren ontworpen voor een gezin met 2 of 3 kinderen, grotere gezinnen moesten flink proppen om samen op stap te kunnen.

De Nederlanders kregen ook steeds meer vrije tijd. In 1962 werd de vrije zaterdag ingevoerd. Het gemiddeld aantal werkuren daalde van bijna 48 uur in 1960 naar bijna 44 uur in 1969. De mensen namen ook meer vakanties. In 1960 ging 30% van minstens één keer per jaar op vakantie, in 1970 was dit al 50%, waarvan bijna de helft naar het buitenland. Maar nog steeds konden grote groepen zich geen vakantie veroorloven. Met name voor veel de grote gezinnen, met hun hogere kosten voor dagelijks leven en een auto waar zij niet met z'n allen in pasten (zeker niet als er ook nog vakantiespullen mee moesten) was op vakantie gaan onhaalbaar.

De Nederlanders werden in de jaren zestig meer zelfstandig en onafhankelijk. Het individu zelf en niet de groep en zuil waartoe men behoorde begon steeds belangrijker te worden. De basis van de individualisering die in de jaren daarna steeds belangrijker zou worden, werd in deze periode gelegd..

---

²¹ Stokvis, Pieter, *Huishouden, huwelijk, gezin, huiselijk leven in de 20ste eeuw*, blz. 69 t/m73

Hoe ziet de huisvesting eruit?

Op 10 mei 1940 bracht een staatscommissie haar eindverslag uit, met een ontwerp voor een nieuwe woningwet. Daarin werd volkshuisvesting beschouwd als afgeleide van de stedenbouw, in de zin van ruimtelijke ordening; de overheid zou daar een belangrijke stem in hebben.

Na de Tweede Wereldoorlog was de woningnood hoog. Dit leidde ertoe dat op grote schaal nieuwe woningen werden gebouwd. Dit gebeurde niet alleen door woningcorporaties, maar ook door gemeentelijke woningbedrijven. De invloed van de overheid bij het bouwen van deze woningen was groot. In 1962 werd de éénmiljoenste naoorlogse woning afgeleverd, maar gezien de toenemende woningbehoefte was dit aantal bij lange na niet genoeg.

De woningen die werden gebouwd waren luxer (bijvoorbeeld met badkamer) dan voor de oorlog maar niet echt groot, er werd vooral gebouwd om de mensen een dak boven hun hoofd te geven, naar persoonlijke belangen van de mensen bij het bouwen van huizen werd niet geluisterd. Voor grote gezinnen was dit een probleem; zij hadden meer ruimte nodig dan een gemiddeld gezin, maar met hen werd geen rekening gehouden. Veel grote gezinnen woonden in huizen waar geschipperd moest worden met de ruimte; was het in kleine gezinnen steeds gewoner dat kinderen, zeker als zij wat ouder waren, een eigen kamer hadden, in de grote gezinnen konden de kinderen daar alleen nog maar van dromen. Op het platteland of in dorpen was meestal meer ruimte voor een groot gezin, maar in de stad was die ruimte ver te zoeken.

Hoe komt een groot gezin rond?

Na de oorlog moest de economie worden hersteld en vernieuwd en er waren banen nodig voor de snel groeiende bevolking. De regering voerde daarom een sterk industrialisatie beleid. Een strak loon en prijsbeleid was er op gericht om een herhaling van de massale werkloosheid uit de jaren dertig te voorkomen. De meeste mensen zagen de noodzaak voor deze spaarzaamheid wel in en er was weinig kritiek. Men leefde sober; er werd eendrachtig en hard gewerkt aan de opbouw van het land. De naoorlogse geboortegolf zou in de zestiger jaren op de arbeidsmarkt komen en dan moest er werk zijn. Het werkgelegenheidsbeleid had succes. Tussen 1950 en 1960 kwamen er een half miljoen banen bij en tussen 1960 en 1970 nog eens bijna een miljoen. De werkloosheid was laag: 59.000 in 1950, 29.000 in 1960 en 44.000 in 1970. Vergelijken met het buitenland waren de Nederlandse lonen laag. In het midden van de jaren vijftig dwongen de vakbonden - meer dan tien jaar na het einde van tweede wereldoorlog - een reële loonsverhoging af van 6 %. De werknemers die zich jarenlang hadden neergelegd bij loonmatiging kregen nu hun aandeel in de economische groei. De lonen zouden blijven stijgen, met een loonexplosie in 1964. Het bruto uurloon van een mannelijke industriearbeider was in 1949 Fl.1,01 en in 1960 Fl.2,13. In 1970 was het uurloon van mannen gestegen tot fl.5,56. Maar in die stijging zit een stuk inflatie. Kijken we naar de koopkracht dan blijkt die tussen 1959 en 1970 met 55% toegenomen. Voor alle gezinnen, dus ook voor de grote gezinnen betekende dit een grote vooruitgang; eindelijk kon er, naast alle noodzakelijke eerste levensbehoeften, geld uitgegeven worden aan een zekere luxe. Het passen en meten om elke maand weer rond te komen werd voor de meeste gezinnen langzaam verleden tijd. Daarmee verdwenen ook langzamerhand allerlei kostenbesparende handigheidjes uit het dagelijkse leven. Dat was gewoon niet meer nodig en paste ook niet meer in de "moderne tijd". Vooral na de loonexplosie van 1964 leek het niet meer op te kunnen; de lonen bleven stijgen en men had er alle vertrouwen in dat dat zo zou blijven. Men dacht dat men de economie volledig beheerste en naar eigen hand kon zetten. Men hoefde niet meer te denken aan een mogelijke sombere toekomst, men kon nu consumeren en hoefde niet te denken aan morgen. Mocht men onverhoopt werkloos worden of arbeidsongeschikt dan was er het systeem van sociale voorzieningen dat de mensen opving.

Wat is het sociaal-economisch/ sociaal-maatschappelijk belang van een groot gezin?

Vanaf 1945 werd iedereen uit die kon werken betrokken bij de wederopbouw van het land. Grote gezinnen waren wat dat betreft gunstig; zij leverden extra handen en in een groeiende economie waren die erg welkom. Tussen 1945 en 1950 vond de babyboom plaats, er werden ontzettend veel kinderen geboren door de "uitgestelde huwelijken" en de relatief goede omstandigheden en vooruitzichten. Na de wederopbouw werd er langzaam anders tegen grote gezinnen aangekeken; ze

werden zowel bekritiseerd als bejubeld. Economen staan hier recht tegenover elkaar, de ene groep vindt grote gezinnen een belasting voor de maatschappij, ze kosten veel geld en tijd. Ook komt er voorzichtig kritiek op de grote gezinnen van de kant van de milieubewegingen; ieder mens is een vervuiler die aanspraak doet op schaarse bronnen. Andere economen zien de voordelen van grote gezinnen, ze leveren immers een grote groep werknemers en dat is komt zeker goed uit in tijden van vergrijzing en aanbodtekorten op de arbeidsmarkt.

Het sociaal-maatschappelijk belang van grote gezinnen begon te veranderen; kinderen werden niet meer gezien als een oudedagvoorziening of als een extra paar handen. De houding van volwassenen en van de hele maatschappij tegenover kinderen veranderde, kinderen werden minder vanzelfsprekend. Er werd door allerlei pedagogen en producenten bedacht hoe je kinderen moest opvoeden en wat je daarvoor allemaal nodig had. De ene pedagoog vond dat kinderen vooral individuen waren die in volledige vrijheid hun eigenheid mochten ontwikkelen. Dat paste prima bij het kleine gezin. Andere pedagogen waren van mening dat kinderen het best gedijen in een groep; een groot gezin bracht kinderen voort die wisten dat je spullen/aandacht moest delen en dat ook konden en ze hadden geleerd met meerdere mensen overweg te kunnen en te leven. Dat zijn handelingen die in het dagelijkse leven goed van pas komen.

Deelconclusie:
Hoe zijn de veranderingen in grote gezinnen in de periode 1940 –1980 in Nederland tot stand gekomen?

Er zijn grote veranderingen in deze periode te zien; er is een grote afname in het aantal grote gezinnen te zien, Vooral in de jaren zestig en zeventig daalt het gemiddeld aantal kinderen per gezin fors. Ook voor de financiële positie van gezinnen en het dagelijks leven vormden met name de jaren zestig een breekpunt. De huisvesting bleef, door het tekort aan woningen, voor veel grote gezinnen een probleem. De overheid verstevigde in deze periode haar positie binnen de samenleving.

De afname van het aantal kinderen per gezin werd vooral veroorzaakt doordat de kerk haar greep op de samenleving in de zestiger jaren snel verloor; mensen vonden het een zaak van eigen keuze hoeveel kinderen je had en lieten zich dat niet meer voorschrijven door de kerk. Ook de acceptatie van anticonceptie, de komst van de pil en de 2^e feministische golf waren hierbij van belang.

De economische groei in de jaren zestig betekende een forse stijging van de welvaart voor de meeste gezinnen. Ook de grote gezinnen hebben hiervan geprofiteerd; het werd ook voor hen gemakkelijker om rond te komen.

De stijgende welvaart had grote gevolgen voor het dagelijks leven van alle gezinnen in Nederland; er bleef bij de meeste gezinnen geld over om luxere artikelen aan te schaffen en huisvrouwen kregen het een stuk makkelijker; met de aanschaf van wasmachines, naaimachines en koelkasten waren zij minder tijd kwijt aan het huishouden en hielden zij meer tijd over voor andere zaken als opvoeding van de kinderen, ontspanning en hobby's. Ook moeders van grote gezinnen kregen hierdoor meer ruimte, al bleef een groot gezin natuurlijk altijd bewerkelijker dan een klein gezin.

Op het gebied van de huisvesting bleven veel grote gezinnen problemen houden; de "moderne eengezinswoning" was al snel te klein en grotere huizen werden praktisch niet gebouwd. Het bleef dus schipperen met de ruimte.

De overheid verstevigde haar greep op de samenleving en er ontstond een verzorgingsstaat. Ook het grote gezin profiteerde daarvan mee, met name van de voor hen gunstige kinderbijslagregeling.

In deze jaren ontstond ook langzaam discussie over de maatschappelijke- en economische voor/nadelen van grote gezinnen. Nu mensen steeds duidelijker kozen voor een bepaalde gezinsgrootte kwam hier ook plaats voor. In de tijd dat mensen gewoon kinderen kregen "als God het wilde" was er vanzelfsprekend nog geen plaats voor een dergelijke discussie.

Generatie III

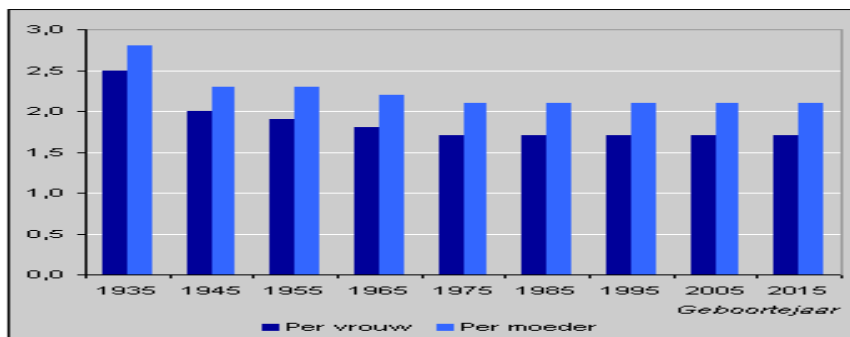
1980-2005

Wanneer wordt een gezin groot genoemd?

Tegenwoordig is een gezin groot met 4 of meer kinderen. Toch is het woord groot 'subjectief'. In een omgeving waar men geen of een kind heeft ben je met 3 kinderen al een groot gezin. De vereniging "groot gezin" (een vooruitstrevende vereniging waar de belangen en rechten van het grote gezin zijn vastgelegd en worden nagestreefd, sinds 2002) heeft ook als norm 4 of meer kinderen omdat vanaf dat aantal je praktische problemen gaat krijgen zoals de auto is te klein, het huis vraagt aanpassingen, vakantiehuisjes en restaurants zijn soms niet passend.

De Europese vereniging (Elfac: European Large Families Confederation) heeft als norm 3 kinderen en meer. De verklaring hiervoor is simpel, om een bevolking in stand te houden is een geboortecijfer van 2,1 nodig, dus alles daarboven is groot.

Gemiddeld kindertal

Waarom zijn gezinnen groot?/ Waarom kiezen mensen voor een groot gezin?

De titel hierboven is duidelijk; Waarom zijn gezinnen groot?/ Waarom kiezen mensen voor een groot gezin?; maar vanaf 1980 kan je beter spreken over de oorzaken van het afnemen van het aantal grote gezinnen. Waarom kiezen mensen niet meer voor een groot gezin?/Waarom zijn gezinnen klein? Hieronder gaan we daar dieper op in.

Vanaf de jaren 80 neemt het aantal grote gezinnen sterk af, er zijn een aantal verklaringen hiervoor te vinden. Als eerste wordt genoemd de veranderde relatievorming. Het huwelijk is nog steeds veruit de meest voorkomende wijze waarop gezinnen gevormd worden, maar steeds vaker komt dit huwelijk pas tot stand na één of meerdere ongehuwde-samenwoningsrelaties, soms wordt het pas gesloten na de geboorte van een kind en soms ook helemaal niet. Door het late trouwen is ook de gemiddelde leeftijd bij de huwelijksluiting gestegen, vrouwen trouwen nu zeven later dan in 1960, mannen trouwen 5 jaar later dan in 1960.

Retrospectief blijkt de ongehuwde samenwoning vaak een voorstadium van het huwelijk. Steeds meer echter is deze samenlevingsvorm een duurzaam alternatief voor het huwelijk. Het eertijds bestaande monopolie van het huwelijk is aangetast door het complex van factoren, dat gezamenlijk wordt aangeduid als 'modernisering', in menselijke sfeer ook wel 'individualisering'.

Het traditionele huwelijk was de verbindingsschakel tussen individu en samenleving. De rolverdeling tussen de partners was daaraan dienstig. De man is vertegenwoordiger en kostwinner van het gezin, de vrouw had de zorg voor het huishouden en de kinderen. Deze rolverdeling zorgde ervoor dat de partners geen individuen waren maar onderdeel van een kleine collectiviteit. De vrouw was ook helemaal afhankelijk van de man. Voorts zijn de waarden die het huwelijk als instituut opgaven, in dit proces van individualisering in beweging gekomen. Een huwelijk wordt niet langer als een bron van menselijk geluk beschouwd.²²

Hierdoor verandert de samenstelling van grote gezinnen. Tegenwoordig wordt namelijk een groot deel van de grote gezinnen gevormd door gezinsvormen die afwijken van het *kerngezin*, een kerngezin is een gezin met gehuwde ouders en kinderen, wonend onder één dak.

Twee andere vormen die naast het *kerngezin* officieel een gezin vormen zijn een vader met één of meer kinderen (onder één dak wonend) of een moeder met één of meer kinderen (onder één dak wonend).

De duurzame ongehuwde samenwoning van man en vrouw is dermate frequent geworden en is dusdanig geaccepteerd als alternatief voor het huwelijk, dat het ontbreken van de huwelijkse band voor weinigen een reden vormt om deze huishoudenvorm niet als gezin te betitelen, als tenminste aan de voorwaarde is voldaan dat er kinderen bij zijn betrokken. Ontbreken deze kinderen, dan wordt het niet als een gezin gezien, zelfs al is de huwelijkse band tussen man en vrouw aanwezig.

Een andere vorm is een nieuw samengesteld gezin. Na echtscheiding of verlies van echtgeno(o)t(e), hertrouwen, een relatie aangaan of samenwonen met een niet-biologische ouder van haar/zijn eigen kind(eren). Hieruit vloeit voort dat twee gezinnen één worden. Zo kan een vrouw met twee kinderen trouwen met een man met 3 kinderen, er ontstaat dan een heel nieuw gezin. Alleen als de ouders samen vier of meer kinderen hebben, ontstaat ook een groot gezin.

Al deze vormen komen overeen met de kabinetsdefinitie van een gezin: '*Elk leefverband van één of meer volwassenen die de verantwoordelijkheid dragen voor één of meer kinderen*'.

Een andere bijkomstigheid is dat men twee kinderen in een gezin wel genoeg vindt, zo blijft er geld en ruimte over voor luxe. We leven in een consumptiemaatschappij en willen die luxe die overal wordt aangeboden ook, minder kinderen is vaak meer luxe.

---

²² Niphuis-Nell, M, en C.S van Praag, Het gezinsrapport, blz 17

Daarnaast, heel belangrijk; kwam vroeger het ene kind na het andere kind, met de ontwikkeling van anticonceptie kwam daar een eind aan. Tegenwoordig heb je zwanger worden en kinderen krijgen helemaal zelf in de hand. Was er vroeger amper betrouwbare anticonceptie te vinden, tegenwoordig is er een overvloed aan; zoals de pil, het spiraaltje, de prikpil en het (vrouwen)condoom. Hierdoor komt de eerste niet alleen veel later maar zit er ook steeds meer tijd tussen twee geboortes.

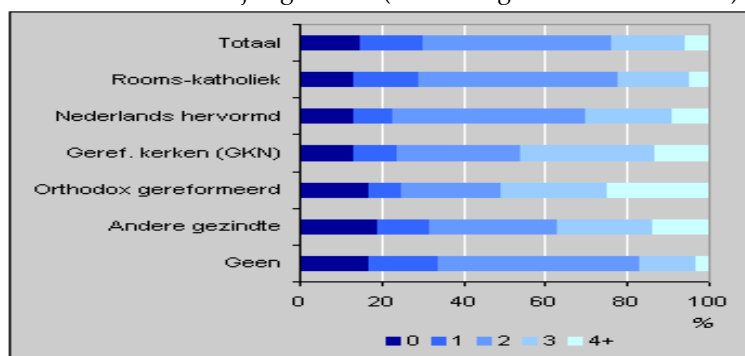
Ook door de overheid neemt het aantal grote gezinnen af. De overheid stimuleert het tweeverdienermodel (man en vrouw beiden aan het werk), zodat de vrouw ook haar steentje bij kan dragen aan de economie. (Zie voor meer: De rol van de overheid). Daardoor worden vrouwen steeds geëmancipeerder, ze willen studeren, een baan, een carrière maar ook een huisje, huwelijk en kinderen. Hieruit vloeit voort dat vrouwen steeds later aan kinderen begonnen, ze waren al ouder als het eerste kind kwam. Ook de acceptatie dat echtparen helemaal geen kinderen willen is met 23% in 1965 naar 90% in 1993 gestegen.

Hoewel gelovigen nog steeds door hun geloofsachtergrond eerder voor een groot gezin gaan, neemt het aantal grote gezinnen ook hier af. Dit komt enerzijds omdat de groep 'frequente' kerkgangers kleiner is geworden en anderzijds omdat er binnen de groep 'frequente' kerkgangers een gedragsverandering heeft plaatsgevonden.²³

Ook bij de allochtone vrouwen is Nederland neemt het aantal grote gezinnen af, de 2^e en 3^e generatie allochtonen gaan zich steeds meer aanpassen aan de Nederlandse maatschappij en zijn gewoontes. Hierdoor gaan de vrouwen ook langer naar school, studeren, werken, trouwen later en krijgen pas laat kinderen.

Persoonlijke keuzes staan tegenwoordig boven maatschappelijke of gelovige denkbeelden.

Kindertal naar kerkelijke gezindte (vrouwen geboren in 1945-1959)

²³ <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/25230FA0-5147-482D-BD26-27461EBA27EE/0/index1132.pdf>

In welke groepen van de bevolking komen grote gezinnen voor?

Er is niet echt één bevolkingsgroep of -laag aan te wijzen waar grote gezinnen in grote getallen of helemaal niet voorkomen. De echt grote gezinnen met acht of meer kinderen zijn wel terug te vinden in sommige geloofsgroepen, zoals de gereformeerden en moslims. Gezinnen met vier of meer kinderen komen echter in elke bevolkingsgroep of -laag voor. Iedereen kan tegenwoordig zelf beslissen of je aan kinderen wilt beginnen en waarnaar je wilt stoppen.

De hoeveelheid kinderen in een gezin is niet meer afhankelijk van afkomst of rijkdom. Iedereen heeft genoeg geld om kinderen een opvoeding te geven. Vroeger moesten kinderen uit grote gezinnen vaak op jonge leeftijd al werken om hun eigen opvoeding te bekostigen. Op het platteland vond je vroeger veel grote gezinnen, ieder lid van het gezin hielp een handje mee in het boerenbedrijf. Tegenwoordig heb je daar machines voor en opgeleid personeel. Kinderen komen niet meer omdat ze nodig zijn in het huishouden of omdat er geen anticonceptie is, kinderen krijgen is tegenwoordig een keus van de ouders, net zoals het aantal.

Welke rol speelt de overheid?

In *Waarom zijn gezinnen groot/Waarom kiezen mensen voor een groot gezin* stond al te lezen dat door het tweeverdienerbeleid van de overheid het aantal grote gezinnen afneemt.

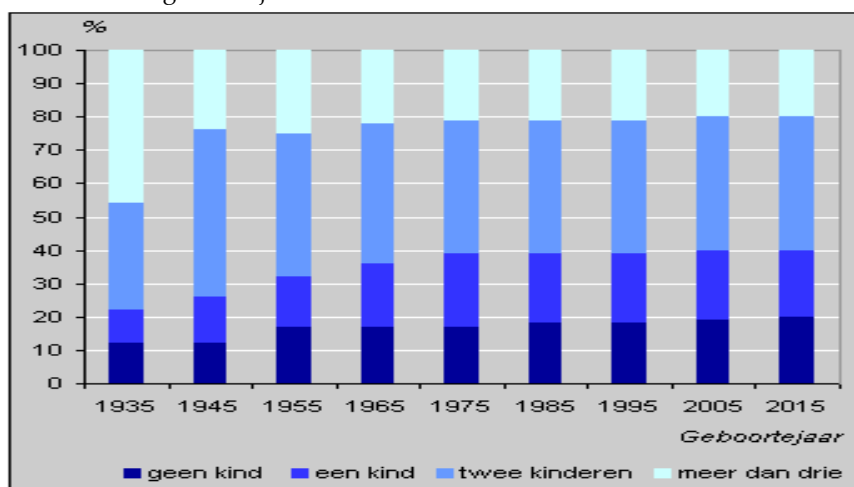
Daarnaast doet de overheid bijster weinig voor grote gezinnen; alleen de inkomens onder de €30.000 per jaar krijgen tegemoetkoming in school- en studiekosten. Economen staan tegenover elkaar in de discussie over het nut van grote gezinnen voor het land. De ene groep vindt dat een groot gezin meer kost dan het oplevert/kan leveren voor een land. De andere groep vindt juist dat grote gezinnen hard nodig zijn voor onze economie. Juist de grote gezinnen zorgen voor arbeidskrachten die bij de komende vergrijzing hard nodig zijn. Vanaf heden tot ongeveer 2010-2020 gaan alle babyboomers eruit, dit is een enorme groep arbeidskrachten. Met een gemiddeld geboortecijfer van 1,7 kind per vrouw valt dit gat niet te dichten. Juist het stimuleren van grote gezinnen zou hier een oplossing voor zijn, zorg dat er meer kinderen komen (in bijvoorbeeld Frankrijk is hier een hele politiek voor opgezet, aangezien ze met dezelfde problemen kampen als in Nederland, grote gezinnen krijgen worden daar aan alle kanten gestimuleerd, meer geld, kortingen etc).

Het lijkt wel alsof de overheid het de grote gezinnen alleen maar moeilijker wil maken, de crèche en na-schoolse-opvang worden via het inkomen bepaald, maar je houdt weinig over als een normaal salaris hebt en 4 of meer kinderen die er na toe moeten, waar werk je dan voor? Ook het vervoer voor grote gezinnen wordt steeds lastiger gemaakt; kinderen moeten op een stoelverhoger (die neemt veel ruimte in, in een auto); geen gebruik van heup gordels in auto's (er kunnen dus geen kinderen meer in het midden zitten); kinderen mogen ook niet vooraan (als je een busje rijdt is

dat juist handig dat er voorin 3 zitplaatsen zijn want je krijgt echt geen 4,5 of meer kinderen op een achterbank); en het grijze kenteken gaat eruit (dit is voor veel grote gezinnen de manier om voordelig te rijden). Veel grote gezinnen hebben door dit soort maatregelen al afstand moeten doen van bijvoorbeeld hun auto of andere goederen. En er zijn weinig grote gezinnen die met ze allen even het openbaar vervoer gaan nemen hierdoor, dat kost je een fortuin.

Ook de kinderbijslag is al jaren bevroren en werd er na 31 december 1994 een nieuw kinderbijslagsysteem ingevoerd, wat inhield dat kinderbijslag alleen nog maar afhankelijk was van de leeftijd van een kind en niet meer zoals eerst ook van het aantal kinderen in een gezin. Dat betekent dat het leven wel elk jaar duurder wordt maar te weinig geld krijgt om dit te compenseren. Ook de schoolkosten zijn ontzettend hoog (in bijvoorbeeld Frankrijk of Duitsland is onderwijs gratis, ook het middelbaar onderwijs) en de verzekering wordt alsmaar duurder, zeker door de omslag naar het nieuwe zorgstelsel. Mensen die altijd in het ziekenfonds verzekerd waren gaan nu ineens meer betalen. De rol van de overheid gezien vanuit een groot gezin is geen positieve rol. Uit onze enquête is gebleken dat niemand vindt dat de overheid genoeg doet voor het grote gezin, ze vinden de overheid het grote gezin zelfs ontmoedigen.

Vrouwen naar geboortjaar en aantal kinderen

Hoe ziet het dagelijks leven in een groot gezin eruit en hoe besteden zij hun vrije tijd?

Tegenwoordig kan het dagelijkse leven van groot gezin er heel verschillend uitzien; iedereen vult het op zijn of haar eigen manier in. De meeste moeders werken niet, een baan en een groot gezin zijn niet te combineren, omdat een groot gezin al een baan op zich is. De kinderen gaan de hele dag naar school en meestal werkt de man.

Grote gezinnen zijn heel creatief met vakanties, het is niet zo dat zij nooit op vakantie gaan omdat ze meer kinderen hebben. Ze moeten meer moeite doen voor

een vakantie, veel dingen uitzoeken; zoals waar gaan we heen, hoe komen we daar, kunnen we met ze alle terecht op die plek en hoeveel kost het. Grote gezinnen gaan veel kamperen, fietsen in Nederland of zoeken naar andere lowbudget activiteiten in Nederland. Er zijn in Nederland ook een paar organisaties die goedkope vakanties regelen, niet alleen voor grote gezinnen maar ook voor minima. Op de site van de vereniging Groot Gezin is een deel besteed aan vrije tijd en vakanties, mensen kunnen daar hun ervaringen uitwisselen en tips geven.

Hoe ziet de huisvesting eruit?

De huisvesting van grote gezinnen tegenwoordig is afhankelijk van de financiële ruimte van de ouders en de omvang van een woonplaats; in een stad is veel minder ruimte dan in een dorp. Een gezin met vier kinderen en twee werkende ouders zal in een groter huis wonen dan een gezin met zeven kinderen en één werkende ouder. Toch zijn er nog altijd veel problemen met de huisvesting. De prijzen van zowel huur als koophuizen zijn de afgelopen jaren enorm gestegen.

Veel gezinnen, ook kleine gezinnen, konden dit zich niet veroorloven. Toch zijn voor de grote gezinnen de nadelen hiervan groter, je gaat bijvoorbeeld niet met zijn negenen intrekken bij je ouders omdat je je huis uitmoet. En daarbij vindt je ook niet snel een goedkopere woning met genoeg leefruimte.

Gelukkig wordt hier sinds een paar jaar in Nederland steeds meer rekening mee gehouden, een aantal grote steden hebben al een apart woningbeleid voor grote gezinnen. Één van die steden is Amsterdam. In Amsterdam hebben ze sinds 2003 (officieel) een project gaande om de huisvesting van grote gezinnen beter te regelen en laten verlopen.

Het project van *Groot naar Beter* vloeit voort uit de behoefte van corporaties en gemeente om de grote huishoudens in Amsterdam beter te kunnen huisvesten. Voor drie jaar is er door de Dienst Wonen een zogeheten 'doorstroommakelaar' aangesteld, die verschillende activiteiten uitvoert ter bevordering van de huisvesting van grote gezinnen. De belangrijkste beleidsmatige instrumenten zijn het verstrekken van voorrangsverklaringen en verhuisvergoedingen aan te groot wonende huishoudens, zodat die geprikkeld worden een grote woning vrij te maken voor een groot gezin. Het gaat hier om 1- of 2-persoonshuishoudens die wonen in een woning groter dan 80 m² met een huurprijs onder de € 585,24 (prijsspeil 2003). Op het moment dat deze huishoudens verhuizen naar een kleinere woning komen er grote woningen beschikbaar voor grote huishoudens.

Ook andere woningcorporaties houden rekening met dit 'probleem': Bij het verdelen van de woningen kijken woningcorporaties naar de gezinssamenstelling van de woningzoekende. Een groot gezin van zes personen past immers niet in een tweekamerappartement, maar wel in een grote eengezinswoning. Om voldoende eengezinswoningen aan grote gezinnen te kunnen bieden, moeten woningcorporaties ervoor zorgen dat er geen huishoudens van maar twee personen in grote woningen wonen. Kleine gezinnen krijgen dus ook vaak de kleinere

woningen aangeboden. Het lost niet alle problemen rond de huisvesting op voor grote gezinnen maar het is een begin, er wordt nu meer rekening mee gehouden.

In huis is het voor groot gezin heel normaal om slaapkamers te delen, niet iedereen heeft de luxe om over een eigen slaapkamer te bezitten. Wel heeft iedereen zijn eigen bed, stoel en andere spullen. Je hebt niet veel eigen ruimte maar als privacy wil kan je die best opzoeken. Je bent niet verplicht om 24 uur per dag met de rest in één kamer te zitten. Maar het blijft lastiger dan in een standaard gezin.

Hoe komt een groot gezin rond?

Rondkomen elke maand is voor veel gezinnen een probleem tegenwoordig, maar voor veel grote gezinnen is het toch net iets lastiger. Een groot gezin moet altijd zuinig leven; dat betekent winkelen bij de goedkopere supermarkt om geld te besparen, niet te vaak en geen dure kleding kopen en sparen voor onvoorziene uitgaven. Het inkomen wordt goed gepland over de maanden en over de uitgaven. Er zijn meer kleren, schoolingen nodig dan in een klein gezin. Een vakantie is vaak veel duurder, dat betekent dat wij minder lang op vakantie gaan en minder ver. Maar leuk hoeft niet duur te zijn.

Kinderen zijn duur. Bijna de helft van de grote gezinnen in Nederland zegt niet rond te kunnen komen. Deze gezinnen geven zoveel uit aan de boodschappen en het huis dat er weinig over blijft voor andere uitgaven. Dit blijkt uit het 'Grote Gezinnen Onderzoek' van het NIBUD (Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting). Het instituut onderzocht de financiële situatie en de tijdsbesteding van gezinnen met vier of meer kinderen. Met het sociale leven zit het wél goed; hoe meer kinderen hoe actiever een gezin buitenshuis is.

'Het twee-kindsgesin is veruit favoriet', zo meldde het CBS onlangs. Toch zijn er in Nederland nog zo'n 450.000 grote gezinnen. Over het financiële reilen en zeilen van deze gezinnen is niet veel bekend omdat budgetonderzoeken meestal ophouden bij gezinnen met drie kinderen. Vandaar dat het NIBUD een onderzoek hield onder gezinnen met vier of meer kinderen. Deze cijfers zijn bijvoorbeeld van belang voor het berekenen van alimentatie.

Een tweede kind is relatief goedkoper dan het eerste en het derde is nog wat goedkoper. Maar uiteindelijk slokken meer kinderen een groter deel van het gezinsbudget op. Eén kind

kost volgens het CBS gemiddeld 18% van het gezinsinkomen. Twee kinderen kosten 26% en drie kinderen 33%. Uit het 'NIBUD Grote Gezinnenonderzoek' blijkt nu dat 4 kinderen gemiddeld 39% van het gezinsinkomen opslokken. Zijn er oudere kinderen bij dan zelfs 44%. Dit aandeel neemt per extra kind steeds met een iets aflopend percentage toe.

Bijna zes op de tien grote gezinnen met lage inkomens zegt grote moeite te hebben met rondkomen. Van de deelnemers met een hoog inkomen heeft toch ook nog 40% het financieel moeilijk. Vooral de vaste lasten, het grotere huis met alle kosten van dien, en de huishoudelijke uitgaven zijn hoger dan bij kleine gezinnen. De extra kinderbijslag is niet voldoende om deze kosten te compenseren. Er blijft dus niet veel over voor de overige uitgaven. Opvallend is dat gezinnen naarmate ze meer kinderen hebben veel minder uitgeven aan kleding voor de ouders en aan recreatie. Een andere post waar vaak op bezuinigd wordt is voeding.

Bijna 70% van de grote gezinnen spaart met een vaste regelmaat. Dit lijkt in tegenspraak met het feit dat ze maar moeilijk rondkomen maar dat is het niet. Men spaart vaak alleen voor de hoogst noodzakelijke kosten als de school/studie van de kinderen en de aanschaf van dure goederen om het huishouden draaiende te houden. Een derde van de huishoudens met een lager inkomen moet voor deze laatste gevallen overigens toch een lening aangaan. Zeker bij de lagere inkomens gaat een groot deel van het geld dat na de vaste lasten en de echt noodzakelijke uitgaven eventueel overblijft, op aan het aflossen van lopende leningen. Sparen voor echte tegenvallers of een appeltje voor de dorst zit er voor de meeste grote gezinnen dus niet in.

Sparen voor grote aankopen is geen overbodige luxe voor grote gezinnen. Een aantal apparaten lijkt onmisbaar te zijn voor runnen een groot gezin. Zo heeft 90% van de deelnemende gezinnen een wasdroger tegen 52% gemiddeld in Nederland. Ook worden er extra apparaten aangeschaft zoals een tweede koelkast of een extra diepvries.

Moeders in grote gezinnen werken veel minder vaak buitenshuis dan andere moeders (42% tegenover 62%). Een deelneemster aan het onderzoek: 'Werken om het breder te krijgen wil ik niet, ik vind warmte en liefde belangrijker dan luxe'. Als grote gezinsmoeders werken, dan werken ze ook minder uren dan hun collega's met minder of geen kinderen. Gemiddeld werkt 31% van de vrouwen in Nederland 20 uur of meer per week, bij grote gezinnen is dit 13%. Zij besteden echter niet al hun tijd binnenshuis. Een kwart van deze moeders zegt zelfs minder tijd aan het huishouden te besteden dan hun vriendinnen met kleine gezinnen. De meesten zijn erg actief buitenshuis en zijn vaak een stuwende kracht bij een vereniging of bij clubs van de kinderen.²⁴

---

²⁴ www.nibud.nl

Wat is het sociaal-economisch/ sociaal-maatschappelijk belang van een groot gezin?

Het sociaal-economisch belang van een groot gezin is tegenwoordig zeker een issue. Onder het kopje: "De rol van de overheid" is hier al even over gesproken. De Nederlandse bevolking gaat de komende decennia sterk vergrijzen. Reden hiervoor is dat vanaf 2010 de babyboomers van de naoorlogse geboortegeneratie de leeftijd van 65 jaar bereiken. Dit heeft grote consequenties voor de organisatie en de kosten van onder meer de AOW, de pensioenen, de gezondheidszorg en de ouderenzorg. Het CBS hanteert als maatstaf voor de vergrijzing de zogeheten 'grijze druk'. Dit getal geeft aan hoeveel 65-plussers er zijn op elke 100 potentiële arbeidskrachten. In 2003 waren dit er 22. Vijftig jaar geleden waren dit er nog maar 14 en de verwachting is dat op de top van de vergrijzing dit aantal oploopt tot 43. Met een gemiddeld geboortecijfer van 1,7 kind per vrouw zijn er straks te weinig arbeidskrachten om dit gat van vrijgekomen banen op de arbeidsmarkt op te vullen. Juist grote gezinnen en het krijgen van meer kinderen moet worden gestimuleerd. In Frankrijk is al een aantal jaar een campagne aan het lopen die het krijgen van kinderen en grote gezinnen stimuleert. Frankrijk kampt namelijk met hetzelfde probleem als Nederland, de komende vergrijzing. In Frankrijk werd het probleem opgemerkt en als volgt aangepakt: kinderen krijgen levert voordeel op. Bij vier, zes of acht kinderen krijg je in Frankrijk een medaille (de médaille de la famille française; brons, zilver of goud), korting op het openbaar vervoer en musea en extra geld. Hierdoor heeft Frankrijk het hoogste geboortecijfer van Europa: 1,9 kind per vrouw. Een kind in Frankrijk zorgt niet alleen voor "persoonlijk geluk", maar is ook een economische aanwinst voor het hele land.

Het sociaal-maatschappelijk belang van een groot gezin is dat de kinderen al vanaf jongs af aan gewend zijn om te delen. Aandacht en speelgoed moeten worden gedeeld met broertjes en zusjes, een belangrijk ingrediënt voor de huidige maatschappij. Het leven met meer mensen is iets wat je makkelijker binnen de vanzelfsprekendheid in een groot gezin leert dan wanneer het opgelegd wordt.

Deelconclusie:
Hoe zijn de veranderingen in grote gezinnen in de periode 1980–2005 in Nederland tot stand gekomen?

Begin 1980 is de maat voor de omvang van een gezin in Nederland officieel vastgesteld: vier of meer kinderen vormen in Nederland de basis van een groot gezin. De Europese verklaring voor de omvang van een groot of klein gezin kwam pas vele jaren later toen er onderzoek werd gedaan naar de grootte van Europese gezinnen en het Europese geboortecijfer.

De vraag waarom gezinnen groot zijn en mensen daarvoor kiezen is vanaf de jaren '80 niet meer passend. Hier is de vraag waarom zijn gezinnen klein en waarom kiezen mensen daarvoor meer op zijn plaats. Vanaf 1980 tot 2005 is er alleen maar een dalende lijn te herkennen in het aantal grote gezinnen. In 1980 waren er al geen duidelijke groepen en lagen in de samenleving aan te wijzen waar alleen maar grote gezinnen waren en de keuze hiervoor. Grote gezinnen vind je verspreid over alle soorten groepen in de maatschappij. Grote gezinnen met acht of meer kinderen kom je wat vaker tegen bij sommige geloofsgroepen en bij de nieuw samengestelde gezinnen, maar zijn ook te vinden bij mensen die daar gewoon voor hebben gekozen.

Vanaf 1980 heeft de overheid een actieve rol gespeeld bij het afnemen van grote gezinnen. Er zijn sinds 1980 verschillende regels en wetten bijgekomen die het leven voor grote gezinnen bemoeilijken. Ook het jaarlijks verhogen van de studiekosten en het bevroren en veranderen van de kinderbijslag in 1994 waren tegenslagen voor grote gezinnen. Vooral de laatste vier jaar heeft de overheid verschillende regels en wetten ingesteld die een grote zorg baren bij grote gezinnen zoals onderen andere de vele regels voor het autorijden en het afschaffen van het grijze kentekenen.

Het dagelijkse leven van een groot gezin is niet veranderd sinds 1980, alleen er is wat meer vrije tijd en vakantie bijgekomen door allerlei sociale wetten die er zijn gekomen. De invulling van een dag is per gezin anders net zoals als de invulling van vakanties en vrije tijd. Opvallend is dat er binnen grote gezinnen, vaak noodgedwongen, een grote mate van creativiteit bestaat bij de invulling van vakanties ed.

De huisvesting van grote gezinnen is toch vooral afhankelijk van de financiële ruimte van de ouders en de woonplaats, immers in een dorp is vaker veel meer ruimte dan in een stad. Vanaf halverwege de jaren '90 zijn er steeds meer projecten vanuit woningcorporaties die tot doel hebben grote gezinnen goed te herbergen, dat was voor die tijd nog niet aan de orde.

Rondkomen is altijd al een persoonlijke zaak geweest, voor grotere gezinnen is het altijd lastiger geweest omdat je meer kosten hebt en meer geld moet sparen voor onverwachte uitgaven. De laatste jaren blijkt grote gezinnen financieel echt achteruit gaan; het leven met veel kinderen blijkt alleen maar duurder te worden.

Het sociaal-economisch belang en sociaal-maatschappelijk belang van grote gezinnen is sinds 1980 niet veel veranderd. Economen zijn er nog niet uit of grote

gezinnen een aanwinst zijn voor de economie of juist een lastenpost, toch zouden ze een oplossing kunnen betekenen voor de komende vergrijzing.

Sinds 1980 is al het belang van veel broertjes en zusjes erkend. Deze kinderen leren veel meer sociale vaardigheden dan kinderen in een klein gezin. Ze zijn beter op de maatschappij voorbereid.

Conclusie

Hoe zijn de veranderingen in grote gezinnen in de periode 1900 – 2005 in Nederland tot stand gekomen?

In de periode 1900-2005 is er veel veranderd in de situatie van de grote gezinnen in Nederland. Het aantal grote gezinnen is in alle bevolkingsgroepen enorm gedaald. Een aantal factoren heeft hierbij een belangrijke rol gespeeld. De afnemende invloed van de kerk (ontzuiling) op het leven van veel Nederlanders in de jaren zestig heeft voor de grootste daling gezorgd. Ook de stijgende welvaart, het ontstaan van de verzorgingsstaat, de komst van machines op het platteland en de emancipatie van de vrouw hebben hierbij een grote rol gespeeld.

De houding van de overheid ten opzichte van grote gezinnen is in deze periode ook veranderd. Rond 1900 deed de overheid haast niets voor haar burgers. Dit veranderde door de toenemende interesse voor het lot van de burgers rond 1920. De overheid ging dus ook meer voor de grote gezinnen betekenen; er kwamen sociale wetten en kindertoeslagregelingen. De rol van de overheid werd met de opbouw van de verzorgingsstaat steeds groter. Voor de grote gezinnen betekende dit extra steun in de vorm van "progressieve" kinderbijslag. Tegenwoordig trekt de overheid zich steeds meer terug en is de extra steun voor grote gezinnen verdwenen; grote gezinnen ondervinden nu juist extra problemen door allerlei wetten en toegenomen kosten.

Het dagelijks leven binnen de grote gezinnen is tegenwoordig heel anders dan rond 1900. De belangrijkste oorzaak hiervan is de toegenomen welvaart. Rond 1900 bestond het hele leven van bijna alle gezinsleden van een groot gezin alleen maar uit werken om op deze manier het hoofd boven water te kunnen houden. Door het stijgen van de lonen en de komst van sociale wetten hoeft er minder hard en minder lang gewerkt te worden. Door de komst van allerlei huishoudelijke apparaten is het huishouden veel eenvoudiger en minder tijdrovend geworden. Er is nu meer tijd en geld over voor ontspanning en voor de opvoeding van de kinderen.

Grote gezinnen leefden in 1900 vaak onder slechte omstandigheden en in hele kleine woningen. Door meer toezicht van de overheid en het stijgen van de welvaart in de jaren twintig kwam hier langzaam verbetering in. Na de Tweede Wereldoorlog was er een groot tekort aan woningen. De nieuwgebouwde eengezinswoningen waren voor grote gezinnen te klein. Ondanks nieuwe initiatieven van de overheid vinden grote gezinnen het nog steeds lastig om een betaalbare woning te vinden die groot genoeg is voor het hele gezin.

Rond 1900 was er heel veel armoede onder de grote gezinnen. Zij moesten zich vaak in allerlei bochten wringen om rond te kunnen komen. Doordat er steeds meer aandacht kwam voor het armoedeprobleem, ging de overheid zich hier steeds nadrukkelijker mee bemoeien. In 1920 kwam dit tot uiting in hogere lonen en in kindertoeslagwetten die gunstig waren voor het grote gezin. Veel grote gezinnen

werden hard getroffen door de crisis in de jaren dertig. De opbouw van de verzorgingsstaat na de Tweede Wereldoorlog en de economische groei betekende ook voor de grote gezinnen meer financiële ruimte. Met de huidige afbraak van de verzorgingsstaat ondervinden veel grote gezinnen problemen bij het rondkomen.

Het sociaal-economische belang van een groot gezin was zeker in de periode kort na de industrialisatie erg groot. Het grote gezin werd toegejuicht als leverancier van veel arbeiders. Ook was het hebben van veel kinderen een bron van inkomsten voor de ouders van deze grote gezinnen. In deze eerste tijd werd het hebben van veel kinderen niet alleen bepaald door het economische of maatschappelijke belang; het was gewoon de wil van God. Met het stijgen van de welvaart en de komst van machines rond 1920 werd het economische belang van het hebben van veel kinderen minder groot. Met de komst van anticonceptie ontstond de mogelijkheid om bewust voor een groot gezin te kiezen. Hiermee kwam er een discussie over economische en maatschappelijke voor- en nadelen van een groot gezin. In economisch moeilijke tijden werd vaak gehamerd op de nadelen van een groot gezin (een last voor de samenleving). Tegenwoordig wordt er vooral gekeken naar het sociaal-maatschappelijk belang van een groot gezin.

Bibliografie

- Deleu, Paul, De kinderen zijn vrij; over gezin, kerk en geloofsopvoeding. Lannoo. Tielt, 1988. 190 blz. (Bezinningsboek over een eigentijdse vorm van geloofsoverdracht binnen katholieke gezinnen)
- Feenstra, Margreet, Samengestelde gezinnen; over de relatie tussen stiefouders en stiefkinderen. 1^e druk, Mom. Houten, 2004. 176 blz. (Informatieboek over verschillende samengestelde gezinnen in de Nederlandse samenleving)
- Jongsma-Roelants, Toos en Peter Cuyvers (red.), Gezinnen van deze tijd. Uitgeverij Kok Kampen. Kampen, 1995. 100 blz. (Informatie en beschouwingen over het gezin, onderwijs, media en religie)
- Koelemeier, Judih, Het zwijgen van Maria Zachea; een ware familiegeschiedenis, 18de druk. Plataan. Zutphen, 2001. 255 blzn. (Een boek over een gezin met twaalf kinderen. Wat weten ze eigenlijk van elkaar en hoe kijken zij terug op hun gezamenlijke jeugd?)
- Kooy, prof. Dr. G. A.(onder redactie van), Gezinsgeschiedenis; vier eeuwen gezin in Nederland. Van Gorcum. Assen/Maastricht, 1985. 212 blz. (Beschrijving van belangrijke factoren die van invloed zijn geweest op het ontstaan van het Nederlandse gezinspatroon)
- Niphuis-Nell, M, en C.S van Praag, Het gezinsrapport. Sociaal en cultureel planbureau. Rijswijk, 1997. 256 blz. (Over vorming en ontbinding van gezinnen en taakverdeling tussen mannen en vrouwen)
- Nogueras, Mariangeles, Het gezin als onderneming. 1e druk, Mom. Houten, 2003. 272 blz. (Het vinden van evenwicht, een balans, tussen werk en privé binnen gezinnen in het moderne leven)
- Peeters, Harry, Lene Dresen-Coenders en Ton Brandenburg (red.), Vijf eeuwen gezinsleven; liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland. SUN. Nijmegen, 1988. 256 blz. (Informatie over de wijze waarop in Nederland in de afgelopen eeuwen het gezinsleven werd ingericht en beleefd)
- Stokvis, Pieter, Huishouden, huwelijk, gezin; huiselijk leven in de 20ste eeuw. 1^e druk, Donker. Rotterdam, 2002. 159 blz. (Over veranderingen in sociale en godsdienstige conventies en in huishouden, huwelijk en gezin)
- de Vries, Leonard, Nederlands familiealbum, 1ste druk. Meulenhoff Nederland. Amsterdam, 1975. 159 blzn. (Fotoalbum met foto's en verhalen van het gewone gezin uit de periode 1880-1930)

Internet als bron.

- www.grootgezin.nl
- www.elfac.org/
- www.cbs.nl
- www.statline.com

- www.dester-online.nl/website%20de%20ster/paginas/groot%20gezin.htm
- www.eo.nl (verschillende artikelen en pagina's)
- www.opusdei.nl
- www.wikipedia.nl
- www.svb.nl/Images/2005-12-07-Historie%20kinderbijslag%20thema_tcm47-102156.pdf
- www.ad.nl (verschillende artikelen)
- www.trouw.nl (verschillende artikelen)
- www.refdag.nl/dossier/588/Grote+gezinnen.html
- www.gkf-fotografen.nl
- www.nibud.nl (diverse pagina's)
- www.szw.nl
- [http://www.wonen.amsterdam.nl/beleid en onderzoek/beleid doelgroepen](http://www.wonen.amsterdam.nl/beleid_en Onderzoek/beleid_doelgroepen)
- www.regering.nl (http://www.regering.nl/trefwoordenregister/42_16447.jsp)
- <http://geschiedenis.vpro.nl/programmas/2899536/afleveringen/3490385/>
- <http://www.woningcorporatie.nl/corporaties/index.aspx?content=toentotnu.html>
- http://216.239.59.104/search?q=cache:uMXL_zc5YnEJ:www.scep.nl/verzet/inval/297.html+1940-1945+%22dagelijkse+leven%22&hl=nl
- [http://www.emancipatieweb.nl/uploads/944/sociale verkenningen 5 .pdf](http://www.emancipatieweb.nl/uploads/944/sociale_verkenningen_5_.pdf)

Begrippenlijst

Generatie I

- *Gezin:*
Gezin is de term voor alle samenwerkingsvormen die een herkenbare sociale eenheid op microniveau vormen, met al dan niet verwante personen die duurzame en affectieve banden hebben en elkaar onderling steun en verzorging verlenen.
- *Huwelijksvruchtbaarheidscijfer:*
Het aantal wettige levendgeborenen per jaar per duizend gehuwde vrouwen in de vruchtbare leeftijdsklassen.
- *Emancipatiestrijd:*
Emancipatie is het streven naar gelijkgerechtigdheid, zelfstandigheid, eerlijker maatschappelijke verhoudingen. Ook wordt wel bedoeld de formele toekenning van gelijke rechten, gelijkstelling voor de wet.
- *Kinderwetje van Van Houten*
Het kindrewetje van Van Houten uit 1874 is de eerste wet die in Nederland een einde aan kinderarbeid moest maken. De wet verbood kinderen in fabrieken te werken.
- *Industrialisatie:*
Met industrialisatie wordt een periode in de geschiedenis aangeduid, waarin een samenleving steeds sterker afhankelijk wordt van de industrie in plaats van landbouw. Het wordt in die periode eenvoudiger om arbeid dat voorheen gedaan werd door mensen, te vervangen door machines. In Nederland kwam de industrialisatie vanaf 1960 opgang.
- *Koopkracht:*
In de economie, wordt met koopkracht de hoeveelheid goederen en diensten voor een gegeven hoeveelheid geld bedoeld. Als het inkomen gelijk blijft maar de prijzen van goederen en diensten stijgen, dan zal de koopkracht van dat inkomen dalen.

Generatie II

- *Babyboom:*
Babyboom is een demografische term, waarmee verwezen wordt naar de geboortegolf die in veel West-Europese landen optrad vlak na de Tweede Wereldoorlog. Ook in Nederland trad een geboortegolf op: met name in 1946

en 1947, maar ook in de twintig jaar daarna, werden aanzienlijk meer kinderen geboren dan normaal

- *Tweede feministische golf:*
Tweede feministische golf is de benaming voor de heropleving van het feminisme in de jaren '60, '70 en '80
- *Anticonceptie:*
Anticonceptie is de verzamelnaam voor technieken voor het voorkomen van zwangerschap na geslachtsgemeenschap.
- *Stadsvernieuwingen:*
Stadsvernieuwing is de term die wordt gebruikt voor het proces van renovatie en/of sloop-/nieuwbouw in stedelijke achterstandsgebieden in Nederland. In de jaren '60 van twintigste eeuw is de term ontstaan toen veel gemeentebesturen de achterstandswijken in hun stad wilden slopen om met na-oorlogs elan nieuwe winkel- en kantoorgebieden te (laten) bouwen. Een bekend voorbeeld hiervan is bijvoorbeeld Hoog Catharijne in Utrecht, waarvoor een woonwijk is gesloopt om aan bouwgrond te komen. De tegenbeweging van bewoners die ijverde voor kleinschaliger bouwen voor de buurt begon in Rotterdam. De stadsvernieuwing is uit deze tegenbeweging ontstaan en werd onder invloed van de progressieve politiek van die tijd in heel Nederland gemeengoed. Onder Den Uijl werd in 1977 de Interim Saldo Regeling (ISR) van kracht. Onder deze regeling is een groot deel van de Nederlandse vooroorlogse woningvoorraad verbeterd of vervangen. In 1985 werd de Wet op de Stads- en Dorpsvernieuwing (WSDV) van kracht. Hiermee verdween de ISR-regeling en dit luidde het einde in van de klassieke stadsvernieuwing. De Stedelijke Vernieuwing is de officiële opvolger van de stadsvernieuwing. In de volksmond blijft echter de term stadsvernieuwing gangbaar.
- *Groeikernen:*
Groeikernen zijn Nederlandse plaatsen die aangewezen zijn om de bevolkingsgroei van de grote steden op te vangen. Steden of plaatsen werden met name in de jaren zeventig van de twintigste eeuw aangewezen als groeikernen, zoals bijvoorbeeld Alkmaar, Almere, Capelle aan den IJssel, Duiven, Haarlemmermeer, Hellevoetsluis, Helmond, Hoorn, Houten, Huizen, Lelystad, Nieuwegein, Purmerend, Spijkenisse, Uden, Westervoort, Zoetermeer en Zutphen.

Generatie III

- *Elfac:*
European Large Families Confederation, Europese organisatie die zich inzet voor het grote gezin.
- *Anticonceptie:*
Anticonceptie is de verzamelnaam voor technieken voor het voorkomen van zwangerschap na geslachtsgemeenschap.
- *Tweeverdienersmodel:*
Het tweede model, dat veelal van een hoger emancipatoir gehalte wordt geacht dan het eerste, houdt in dat zowel vrouwen als mannen fulltime buitenshuis werken; zorgtaken worden uitbesteed. In de Scandinavische landen is dit model werkelijkheid. Op het oog leidt dit model tot gelijkheid tussen mannen en vrouwen, in de praktijk is dat eigenlijk nergens het geval. De meeste vrouwen werken in bepaalde sectoren; veelal de zorgsector. Vrouwenbanen of zorgarbeid wordt vaak echter anders, dat is slechter, gewaardeerd dan "echt" werk; mannenwerk. Met andere woorden vrouwen hebben wel betaalde banen, maar veel aanzien geniet hun arbeid nog steeds niet. Daar komt nog bij dat vrouwen naast hun fulltime baan nog steeds voor het huishouden en de kinderen zorgen. Het tweeverdienersmodel boekt vaak nauwelijks meer emancipatorische vooruitgang dan het zorgloonmodel. Belangrijk is wel dat het tweeverdienersmodel daadwerkelijk wordt toegepast, terwijl het zorgloonmodel met name een model blijft en nog nauwelijks voorkomt in de praktijk.
- *Kinderbijslag:*
Kinderbijslag is een sociale uitkering die wordt toegekend wegens kinderlast.

Enquête

1. Hoeveel kinderen heeft u? (Ook de leeftijden vermelden)
2. Waarom heeft u voor een groot gezin gekozen?
3. Wat zijn voor u de voordelen van een groot gezin?
4. Wat zijn voor u de nadelen van een groot gezin?
5. Tegen welke problemen loopt u op?
6. Vindt u dat de overheid genoeg doet voor grote gezinnen? (BV. Financiën, kortingen etc)
7. Wat kan er verbeterd worden voor grote gezinnen vanuit de overheid en de maatschappij?
8. Hoe regelt u het huishouden, vakanties etc?
9. Als u het overnieuw zou doen, zou u dan precies hetzelfde gezin hebben?
10. Wilt u nog iets nog kwijt wat van belang kan zijn, zet dat dan hier.

Bedankt voor u medewerking. Wij willen u antwoorden verwerken en gebruiken in ons profielwerkstuk. Ons profielwerkstuk gaat over: Drie generaties grote gezinnen. Als u bezwaar heeft tegen het verwerken en gebruik van u antwoorden, geef dit dat even aan.

Verwerking Enquête

9. Hoeveel kinderen heeft u? (Ook de leeftijden vermelden)

Vier kinderen: 30%

Vijf kinderen: 40%

Zes kinderen: 10%

Zeven kinderen: -

Acht kinderen: 10%

Negen kinderen: 10%

Tien of meer kinderen: -

10. Waarom heeft u voor een groot gezin gekozen?

Geloof: 10%

Eigen keuze: 80%

Het is gewoon zo gelopen: 10%

11. Wat zijn voor u de voordelen van een groot gezin?

Liefde, warmte, nooit alleen zijn, leren delen, gezelligheid, verbondenheid en de vele kinderen: 100%

12. Wat zijn voor u de nadelen van een groot gezin?

Vooroordelen vanuit de maatschappij: 50%

Dat vakantiehuizen, kortingen etc voor standaardgezinnen zijn met twee kinderen: 40%

Meerdere pubers tegelijk in huis: 10%

13. Tegen welke problemen loopt u op?

De maten van auto's, vakantiehuizen etc zijn te klein: 100%

Financiële problemen zoals studiekosten van de kinderen: 100%

14. Vindt u dat de overheid genoeg doet voor grote gezinnen? (BV. Financiën, kortingen etc)

Ja: -

Nee: 100%

15. Wat kan er verbeterd worden voor grote gezinnen vanuit de overheid en de maatschappij?

Financiële zaken zoals extra geld voor grote huishoudens, ophoging kinderbijslag, geld voor opvang en grijs kenteken auto herinvoeren: 100%

16. Hoe regelt u het huishouden, vakanties etc?

Net als ieder ander gezin alleen met enige aanpassingen (geregel/kosten): 80%

Met hulp van opa's en oma's: 20%

17. Als u het overnieuw zou doen, zou u dan precies hetzelfde gezin hebben?

Ja: 60%

Nee: Kleiner: -

Groter: 40%

Logboek van Emma van Ravenswaaij

Wie?	Wat?	Wanneer?	Hoe lang?
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Onderwerp bedacht ➤ Afspraken gemaakt 	31 augustus 2005	9.30 – 10.20
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Naar meneer Porskamp geweest voor afspraken 	29 oktober 2005	12.20 - 12.30
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Hoofd- en deelvragen bedacht (eerste opzet gemaakt) ➤ Naar de bibliotheek geweest en boeken gezocht. 	19 oktober 2005	10.00 – 14.30
Emma	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Boeken doorlezen 	22 oktober	12.10 – 13.35
Emma	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Boeken doorlezen 	23 oktober	15.15 – 16.45
Emma	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Informatie internet verzamelen 	29 oktober	16.00 – 17.00
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Bespreking met mr. Porskamp → afspraken gemaakt. 	1 november	9.45 – 10.10
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Gesprekje met mr. Porskamp → boeken laten zien ➤ Afspreken wie doet wat 	8 november	9.50 – 10.05 14.00 – 14.15
Emma	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Boeken lezen & informatie internet verzamelen ➤ Begin gemaakt met generatie 3 	13 november	15.45 – 18.30
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Gesprekje mr. Porskamp → laten zien hoever we zijn gekomen 	15 november	9.50 – 10.10
Emma	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Beginnen met maken van Generatie 3 	15 november	19.30 – 21.55
Emma	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Doorgaan met maken Generatie 3 ➤ Site groot gezin mailen 	17 november	16.30 – 18.00 19.10 – 20.30
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Gesprekje mr. Porskamp 	22 november	9.50 – 10.00
Emma	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Politieke partijen mailen, Vrom mailen ➤ Beginnen met het verwerken van informatie 	26 november	9.30 – 11.20 13.00 – 15.30
Emma	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Verder werken aan 	27 november	15.00 – 16.40

	generatie 3		
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Workshops op school: Drama en powerpoint ➤ Verder werken aan generatie 3 	9 december	12.20 – 14.00 16.50 – 18.25
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Naar mr. Porskamp → ➤ vorderingen laten zien 	15 december	11.05 – 11.20
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Elkaars werk controleren 	21 december	16.00 – 17.50
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Bibliografie gemaakt ➤ Afspraken gemaakt → oa. Generatie 2 verdeeld ➤ Enquête gemaakt ➤ Voorblad gemaakt ➤ Samen verder werken aan generatie 2 ➤ Oproep voor film maken geplaatst ➤ Verder werken aan generatie 1 en 3 en elkaar daar bij helpen 	28 december	9.00 – 16.30
Emma	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Generatie 3 af maken 	7 januari	18.20 – 21.10
Emma	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Enquête verwerken 	12 januari	16.20 – 17.50
Roos & Emma	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Alles wat tot nu toe af is samenvoegen en inleveren ➤ Foto's gemaakt van het ouderlijk huis van Jos van Ravenswaaij ➤ Dankwoord schrijven ➤ Inhoud maken ➤ Begrippenlijst maken 	13 januari	10.45 – 11.10 11.30 – 16.05
Emma	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Generatie 2 maken 	14 januari	12.40 – 15.45 17.00 – 18.35
Roos & Emma	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Werk terug krijgen van mr Porskamp en dat bespreken ➤ Foto's maken van het ouderlijk huis van Ceciel van Deursen 	16 januari	11.05 – 11.20 14.20 – 15.55
Emma	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Generatie 2 deelvragen af 	15 januari	13.45 – 17.50
Emma	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Deelconclusie generatie 3 maken ➤ Inleiding schrijven 	17 januari	16.10 – 18.20 19.50 – 20.30

Roos & Emma	➤ PWS inleveren	20 januari	11.05
-------------	-----------------	------------	-------

Logboek van Roos Bongaerts

Wie?	Wat?	Wanneer?	Hoe lang?
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Onderwerp bedacht ➤ Afspraken gemaakt 	31 augustus 2005	9.30 – 10.20
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Naar meneer Porskamp geweest voor afspraken 	29 oktober 2005	12.20 - 12.30
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Hoofd- en deelvragen bedacht (eerste opzet gemaakt) ➤ Naar de bibliotheek geweest en boeken gezocht. 	19 oktober 2005	10.00 – 14.30
Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Boeken doorlezen 	21 oktober	12.30 – 14.10
Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Boeken doorlezen 	28 oktober	19.50 – 21.10
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Bespreking met mr. Porskamp → afspraken gemaakt. 	1 november	9.45 – 10.10
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Gesprekje met mr. Porskamp → boeken laten zien ➤ Afspreken wie doet wat 	8 november	9.50 – 10.05 14.00 – 14.15
Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Boeken lezen ➤ Informatie internet verzamelen ➤ Begin gemaakt met generatie 1 	14 november	16.10 – 18.50
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Gesprekje mr. Porskamp → laten zien hoever we zijn gekomen 	15 november	9.50 – 10.10
Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Beginnen met maken van Generatie 1 	15 november	16.10 – 18.00 20.20 – 21.50
Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Doorgaan met maken Generatie 1 	16 november	20.00 – 21.40
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Gesprekje mr. Porskamp ➤ Beginnen met maken van Generatie 2 	22 november	9.50 – 10.00 15.30 – 17.00
Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Informatie zoeken op het internet over overheid en huisvesting generatie 1 ➤ Verwerken van de informatie 	26 november	11.30 -14.00 16.00-17.30

Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Verder werken aan generatie 1 	27 november	13.00-14.30
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Workshops op school: Drama en powerpoint ➤ Verder werken aan generatie 1 	9 december	12.20 – 16.00 16.50 – 18.25
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Naar mr. Porskamp → ➤ vorderingen laten zien 	15 december	11.05 – 11.20
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Elkaars werk controleren 	21 december	16.00 – 17.50
Emma & Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Bibliografie gemaakt ➤ Afspraken gemaakt → oa. Generatie 2 verdeeld ➤ Enquête gemaakt ➤ Oproep voor film maken geplaatst ➤ Voorblad gemaakt ➤ Samen verder werken aan generatie 2 ➤ Verder werken aan generatie 1 en 3 en elkaar daar bij helpen 	28 december	9.00 – 16.30
Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Generatie 1 helemaal afgemaakt 	6 januari	12.00 – 16.05 21.00 – 22.50
Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Beginnen aan generatie 2 	11 januari	15.10– 18.10
Roos & Emma	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Alles wat tot nu toe af is samenvoegen en inleveren ➤ Foto's gemaakt van het ouderlijk huis van Henk van Ravenswaaij ➤ Dankwoord schrijven ➤ Inhoud maken ➤ Begrippenlijst maken 	13 januari	10.45 – 11.10 11.30 – 16.05
Roos	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Deelconclusie generatie 1 maken ➤ Verder werken met generatie 2 	14 januari	12.30 – 16.10
Roos & Emma	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Werk terug krijgen van mr Porskamp en dat bespreken ➤ Foto's maken van het ouderlijk huis van Ceciel van Deursen 	16 januari	11.05 – 11.20 14.20 – 15.55

Roos	➤ Generatie 2 af maken	15 januari	14.00 – 18.30
Roos	➤ Eindconclusie maken	17 januari	16.10 – 18.20
Roos	➤ Alles samenvoegen	18 januari	16.05 – 17.25
Roos & Emma	➤ PWS inleveren	20 januari	11.05